

ELĪNA GRAUDIŅA

CILVĒKA DABISKAIS STĀVOKLIS HOBSA,
LOKA UN RUSO SKATĪJUMĀ

*“Jo tālāk pagātnē mēs spējam ieskatīties,
jo tālāk nākotnē varēsīm raudzīties.”*

Vinstons Čērčils

Ievads

Mūsdienīgs skatījums uz cilvēku nav pilnīgs bez ieskata jautājuma vēsturē. Tā pirmsākums meklējams jau apgaismības laikmeta domātāju Tomasa Hobsa (*Thomas Hobbes*, 1588–1679), Džona Loka (*John Locke*, 1632–1704) un Žana Žaka Ruso (*Jean-Jacques Rousseau*, 1712–1778) idejās. Izpratne par cilvēku un viņa vietu sabiedrībā Eiropas intelektuālajā vēsturē ir veidojusies pakāpeniski cauri gadsimtiem. Attieksme pret indivīdu dabisko stāvokli ir bijusi aktuāla, sākot ar Senās Grieķijas domātāju prātojumiem un beidzot ar mūsdienām. Jāņem vērā, ka Hobss, Loks un Ruso ir domātāji, kas piedāvāja Rietumu kultūrai raksturīgo fokusu – konservatīvo un liberālo vērtību pieeju skatījumā uz cilvēka dabu, atsevišķu indivīdu un tā vietu sabiedrībā.

Racionālisms bija apgaismības laikmeta spilgtākā izpausme, tas skaidroja, ka cilvēku rīcības nosacītājs ir prāts. Racionālisms pilnīgi mainīja sabiedrības nostāju pret reliģiju, ko var uzskatīt par fundamentālu pagrieziena vērtību izpratnē un uztverē. Reliģijā balstītās vērtības saglabāja savu konservatīvo skatījumu, savukārt apgaismības rezultātā dzima liberālais pasaules skatījums. Būtisks ir arī fakts, ka apgaismība veicināja to, ka viss ar prātu izskaidrojamais kļuva dabisks un nevarēja pastāvēt nekas pārdabisks. Pakāpeniski racionālais sāka balstīt zinātnes attīstību, savukārt zinātne bija Eiropas racionālisma virzītājspēks. Prāts neatrisina cilvēka eksistences pamatproblēmas no vērtību, normu un jēgas viedokļa.

Apgaismības laikmetā, kad strauji notika pastāvošo vērtību sistēmas maiņa, mainījās arī indivīda uztvere un vērtību sistēma. Dodoties racionālisma virzienā, indivīds nonāk līdz modernismam, kas savukārt gūst izpausmi mūsdienu cilvēka pasaules uztverē un dzīvesveidā. Modernisms¹ daudzveidīgi izpaudās visās cilvēka dzīves

¹ Modernisms kā vispārīgs jēdziens kultūras vēsturē apzīmē daudzveidīgu estētisko noviržu kopumu no Eiropas reālisma tradīcijas, sākot no 19. gadsimta vidus.

jomās. Modernistu uztverē pastāvošā realitāte bija nepārprotami individuāla un tāpēc subjektīva. Modernisma pasaules uztveri lielā mērā ietekmējusi Frīdriha Ničes (*Friedrich Nietzsche*, 1844–1900) dzīves filosofija, kā arī psihoanalītiķa Zigmunda Freida (*Sigmund Freud*, 1856–1939) priekšstats par cilvēku kā būtni, kura pašrealizāciju mūža garumā nosaka bērnībā gūtā pieredze. Mākslā un literārajos darbos veidojās tradicionālās vērtības noliedzošs strāvojums.

Raugoties no sociālo un humanitāro zinātņu perspektīvas, modernisms savā būtībā konfliktē ar stāstījumiem, taču neaprobežojas tikai ar izteikumiem par nodēriņām likumībām un meklē patiesību, leģitimējot savus noteikumus. Zinātnei aizsākot leģitimācijas diskursu par savu statusu, to dēvē par filosofiju. Situācijā, kad konkrētais metadiskurss meklē atbalstu kādā no lielajiem stāstījumiem, zinātni, kas uz tiem atsaucas, lai sevi leģitimētu, sauc par modernu (Liotārs, 2008, 7).

Šajā rakstā tiks aplūkots apgaismības laika domātāju redzējums un uzskati par indivīda un sabiedrības stāvokli attiecībā uz valsti, sabiedrību, citam par citu. Pētot sabiedrības attīstību caurvijus gadsimtiem, indivīda pasaules uztvere ir lielā mērā saistīta ar piedzīvotajiem notikumiem sabiedrībā, valstī un pasaulē. Tas ne tikai iespaido indivīda pasaules redzējumu, bet arī sniedz spēju analizēt konkrētā laikmeta notikumus no cilvēka un personības perspektīvas. Tādēļ rakstā tiks rasts skaidrojums apgaismības domātāju mūsdienīgumam tagadnes skatījumā.

Cilvēka dabiskais stāvoklis: Tomass Hobss un Džons Loks

Apgaismības laikmeta uzskati veidojās laikposmā no 17. līdz 19. gadsimtam, balstoties uz filosofijas un zinātnes atziņām, kas pakāpeniski atbrīvojās no reliģiskā skatījuma vienpusīguma. Zinātniskās analīzes nostiprināšanās rezultātā Eiropā samazinājās baznīcas un garīdzniecības ietekme, kaut arī baznīca turpināja strukturēt varas attiecības Eiropā. Apgaismība bija vērsta uz zināšanām, it sevišķi uz cilvēka pašizziņu, cilvēka dabas izprašanu, kā arī prasmi zināšanas izmantot. Dabu vērtēja kā saprātīgu, racionālu un izprotamu. Tā kā cilvēks ir dabas daļa, tad arī cilvēku ir iespējams izprast (Ostrovskā un Daukšte, 2014, 187, 188).

Apgaismības periodā pieauga racionālisma nozīme – zinātne aicināja cilvēka prātu meklēt atbildi uz sabiedrības un pasaules kontekstā nozīmīgiem jautājumiem. Līdz ar reliģiskās ietekmes mazināšanos tika apšaubīta arī monarha absolūtā vara (absolūtisms). Tas savukārt viesā pārmaiņas varas un sabiedrības attiecībās. Mainījās gan izpratne par pasaules uzbūvi, gan pati sabiedrības struktūra. Pieredzot strukturāli smagnējas, bet valstiski nozīmīgas pārmaiņas, mainījās indivīda skatījums uz valsti, varu un to savstarpējām attiecībām. Piemēram, Anglijā notika nopietna šķelšanās divās nometnēs, kur viena sabiedrības grupa

turpināja atbalstīt monarhiju (karali kā Dieva pārstāvi zemes virsū un esošo valsts pārvaldes formu), savukārt otra guva apziņu par varas attiecību potenciālo nomaiņu, kur individam būtu iespēja piedalīties valsts pārvaldes veidošanā. Arvien skaidrāk savu lomu apzinājās parlamentārās sistēmas veidotāji.

Attieksme pret varas turētājiem mainījās, arī pateicoties filosofiskās domas paudējiem. Filosofo nopelns bija spēja paust tādas strīdīgas idejas, kas tā laika cilvēkam bija neiedomājamas. “*Sapere aude!*”² jeb “Esi drosmīgs izlietot paša sapratni!” – tāda ir apgaismības devīze (Šuvajevs, 1997, 46). Tas ietver atteikšanos no atkarības, no aizbildniecības un no nepilngadības. Spēja saprast, ka cilvēks nav kontrolējama un vadāma būtne, mainīja līdzšinējo kārtību – cilvēks ir pelnījis cieņu pret sevi tikai tāpēc, ka ir cilvēks. Tā laikmeta sabiedrībā pastāvošā nepilngadība Imanuela Kanta skatījumā tiek definēta kā nespēja izlietot savu sapratni bez cita indivīda ietekmes vai vadības.

Nepilngadība sabiedrībā pastāv katra konkrētā indivīda vainas dēļ, jo tās cēlonis ir nevis sapratnes trūkums, bet gan izšķiršanās un drosmes trūkums, kas ir lielākais šķērslis kļūt patstāvīgam. Apgaismība ir cilvēces iziešana no nepilnības, par kuru ir atbildīgi paši indivīdi. Filozofs norādīja, ka šīs atkarības un aizbildniecības stāvoklis bija iespējams tikai tāpēc, ka cilvēks pēc dabas ir slinkuma un glēvuma pārņemts. Tas skaidro, kāpēc liela daļa cilvēku tā arī paliek nepilngadīga uz mūžu, lai gan daba jau sen tos ir atsvabinājusi no svešas vadības (*naturaliter majorenes*;³ Šuvajevs, 1997, 46). Šis ir viens no galvenajiem iemesliem, kāpēc tiem indivīdiem, kuri ir spējuši apzināties sevi un savu nozīmi sabiedrībā, ir viegli izlikties un uzņemties par aizbildņiem tām sabiedrības grupām, kuras ir palikušas nepilngadīgas, neatkarīgi no gadsimta, kurā tās dzīvo.

Indivīdam būt nepilngadīgam, nespēt pieņemt lēmumus ir ērti, jo nav jānes atbildība. Daudz vieglāk ir dzīvot pastāvošajā pasaules kārtībā un paust neapmierinātību par apkārt notiekošo. Kants secina, ka ikvienam indivīdam ir grūti iziet no nepilngadības stāvokļa, jo tā ir kļuvusi par cilvēka dzīves iedabu. Filozofs veicina domu, ka indivīda apgaismībai nav vajadzīgs nekas cits kā *brīvība* visās lietās izmantot savu prātu publiski (Šuvajevs, 1997, 47).

Šis laika periods pasaules vēsturē tiek asociēts ar sociālā līguma teorijas sākumposmu. Kā viens no pirmajiem apgaismības perioda ideju paudējiem bija skotu politiskais filozofs Tomass Hobss, kas savos darbos izmantoja ideju par cilvēku tā dabiskajā stāvoklī (*state of nature*; Sedlenieks, 2009, 1). Hobsa politiskā filosofija ir ietekmējusi gan viņa laikmeta, gan nākotnes domātājus, jo autors

² *Sapere aude!* (latīņu val.) – “esi drosmīgs zināt!” Tas ir izteiciens no Horācija vēstulēm (Epist. I 2,40). 1736. gadā tika nodibināta aletofilu, patiesības draugu, biedrība, lai izplatītu Leibnīca un Volfa filosofiju. Šī biedrība lika izkalt monētu ar šādu pašu uzrakstu. Sk. Šuvajevs, 1997.

³ *Naturaliter majorenes* (latīņu val.) – no dabas pilngadīgs. Sk. Šuvajevs, 1997.

savas dzīves laikā ir neatlaidīgi meklējis atbildes uz jautājumu par cilvēka dabisko stāvokli sabiedrībā un viņa attiecībām ar valsti, tādējādi veidojot sociālā līguma pamatus. Viena no pirmajām filosofa grāmatām politiskajā filosofijā bija 1642. gadā latīņu valodā sarakstītā “Par pilsoni” (*De cive*), pēc tās 1650. gadā tapa manuskripts “Dabiskie un politiskie tiesību elementi” (*The elements of law, natural and politic*). Konceptuāli būtiskākā un atpazīstamākā Hobsa grāmata ir 1651. gadā izdotā “Leviatāns” (*Leviathan*), kurā valsts politiskās iekārtas pamatprincipi tiek iztirzāti, veidojot valsts teoriju (Hobbes, 1651).

Lai gan katrā grāmatā tiek individuāli atbildēts uz noteiktu un svarīgu jautājumu kopu, tās visas ir cita uz citu attiecināmas un caurvij redzējumu par indivīda pienākumiem un tiesībām attiecībā uz brīvību, valdību, reliģiju, indivīdu un likuma varu.

Hobss dzimis lauku mācītāja ģimenē, skolojies jau no četrus gadu vecuma, laika gaitā kļūstot par ekspertu latīņu un grieķu valodā, ieguvis universitātes izglītību Oksfordā. Dzīves sākumposmā viņš pavadījis ar ietekmīgākajām aristokrātu ģimenēm Anglijā, apgrozoties Eiropas ievērojamāko politiķu, rakstnieku un augstākā līmeņa sabiedrībā.

Filosofs dzīvojis nemierīgā laika periodā, kad pastāvēja pamatotas bažas par pilsoniskajiem un reliģiskajiem kariem Anglijā, kuri aizsākās 1642. gadā starp parlamentāro ideju aizstāvjiem un pārliecinātajiem monarhistiem. Karš beidzās 1651. gadā ar parlamentāriešu uzvaru. Šo notikumu rezultātā Hobss ilgu laiku pavadīja Francijā, kur arī attīstījās viņa radošais darbs.

Trimdā Hobss radīja spožu papildinātu ziņojumu par savām idejām sabiedriskā līguma teorijas izstrādē. Autora uzmanības centrā bija pilsoniskās sabiedrības šķelšanās analīze un tādas filosofijas izveide vai attīstīšana, kas novērstu šāda potenciāli iespējama valsts sabrukuma cēloņus. Savā darbā “Par pilsoni” teorētiskis vispirms definē indivīda ķermeņa un prāta spējas, kuras tiek skatītas kā četri galvenie indivīda pamatelementi, proti, fiziskais spēks, pieredze, iemesls un aizraušanās (*physical force, experience, reason, passion*; Hobbes, 2016, 21). Hobsa darbos tie ir kā sākumpunkti doktrīnai par cilvēku.

Domātājs uzskatīja, ka zinātniskajai analīzei ir pieejami tikai eksperimentu rezultāti, bet izziņas būtiskākais uzdevums ir dabas izziņāšana. Hobss savu koncepciju centās veidot kā racionāli pamatotu un organizētu zināšanu sistēmu, turklāt par filosofijas centrālo jautājumu top sasaiste starp ķermeni un tā notikumu izziņu. Teorētiskis skaidroja, ka cilvēka ķermenis ir viss, kas nav atkarīgs no domāšanas, un to, nenoliedzami, raksturo izplatība – piedēvējot ķermenim substances ekvivalentu. Lai izprastu sabiedrībā notiekošos procesus, to virzību un potenciālo iznākumu, Hobss savos darbos un izziņas procesā vēlējās noskaidrot filosofijas mērķi jeb lietu izziņāšanas nozīmīgumu. Cilvēka rīcība dažādās situācijās spēj skaidrot pēctecību, ilgtermiņā pieņemtos lēmumus. Tāpēc par būtiskāko

elementu filosofis minēja prātu un domāšanu. Filosofija pēc savas būtības ir “domāšanas meita”, un tikai domāšana spēj atklāt patiesību par lietām, cēloņiem un sekām (Apsīte u. c., 2000, 105).

Hobss nonāca pie atziņas, ka ilgstošā apcerē cilvēks var viegli nomaldīties no ceļa, ja viņu nevada pareiza izziņas metode. Tāpēc filosofs vēlējas šādu metodi izstrādāt un formulēja divus zinātniskās izziņas pamatuzdevumus: (1) prast virzīties no jau zināmā pie tā sekām, (2) pēc rezultātiem un sekām spriest par to cēloņiem. Hobss uzskata, ka visas zināšanas, ko iegūst indivīds, ir sekas ārējā ķermeņa iedarbībai uz mūsu sajūtu orgāniem, un uzsver, ka to nedrīkst identificēt ar pašām lietām (Apsīte u. c., 2000, 105). Liela nozīme ir tam, ka sajūtas, kuras iegūstam ikdienas gaitās, ir subjektīvas, tās izraisa ārējā iedarbība, ārējās kustības. Domājams, ka visi jutekliskie uztvērumi ir subjektīvi, kas savukārt nozīmē, ka visas kvalitatīvās attiecības var tikt reducētas uz kvantitatīvajām, kur plašāku skaidrojumu sniedz matemātika. Zinātnei ir jāspēj izsekot līdzī un jānoskaidro esošie kustības cēloņi.

Indivīda izziņas process sākas sajūtu līmenī, šo sajūtu izveidotais rezultāts tiek dēvēts par fantomu, ko cilvēki apzīmē ar konkrētām zīmēm.⁴ Cilvēka daba pēc būtības ir pretrunīga – pretrunīgums slēpjas viņa domāšanā, sajūtu (uztveres) un domu attiecībās, valodas, “vārda, vārdu un lietu atbildēs (*veritas in dicto, non in re consistit*)” (Apsīte u. c., 2000, 106). Liela nozīme ir videi, sociālajam slānim, iepriekšējai pieredzei un iespējamai izglītībai, kas ilgtermiņā ietekmē indivīda

---

⁴ Cilvēka izveidotie fantomi tiek raksturoti zīmēs (*notae*) kā apzīmētājos, kuri kalpo kā ideju individuālās fiksācijas līdzekļi. Turpretī jēdziens “zīme” (*signa*) spēj raksturot indivīda saziņas līdzekli (Apsīte u. c., 2000, 105). Lai indivīds spētu sazināties, tas veido skaņas, no kurām veidojas runa, kas kalpo par zīmi domām, savukārt runas neatņemama sastāvdaļa ir vārdi. Hobss pievērta uzmanību tam, ka atsevišķi vārdi ir *notae*, kas nav nekas plašāks par apzīmējumiem, kuri spēj aktivizēt domu indivīda atmiņā. Vārdi par *signa* kļūst tikai tad, kad tiek savienoti noteiktā kārtībā secīgā teikumā (Apsīte u. c., 2000, 106). Apgaismotājs veido savu tipoloģiju vārdu lietošanas kārtībai, kur vārdus var lietot kā lietu vārdus (cilvēks, akmens u. tml.) un kā vārdu vārdus (vispārīgais, atsevišķais, ģints, slēdziens u. tml.). Vārdu vārdi tiek skaidroti kā zīmju zīmes. Ieviešot savā mācībā jēdzienu “zīmju zīmes”, Hobss turpina viduslaiku nominālistu un reālistu diskusiju par universālīju iedabu un apliecina sevi kā konsekventu nominālistu (sk. Apsīte u. c., 2000). Vārdu vārdi ļauj indivīdam klasificēt novēroto, definēt lietas un parādības un rezultātā apjēgt to noteiksmi. Turpmākajā izziņas posmā sākotnējās noteiksmes jeb izveidotās definīcijas apvienojas izteikumos. Jāuzsver, ka konkrētajā izziņas procesa stadijā aktuāls kļūst jautājums par patiesumu un maldiem. Šajā gadījumā patiesība ietver to, vai izteikumā savienotie vārdi atbilst pašu lietu vai parādību savienojumiem. Filosofs norāda, ka vārdi paši par sevi nav nedz patiesi, nedz aplami, taču tie var būt pareizi vai nepareizi izvēlēti, kas ilgtermiņā var ietekmēt indivīdu, tāpēc domātājs iesaka nelietot divdomīgus un neskaidrus apzīmējumus jeb vārdus (Apsīte u. c., 2000, 106).

pasaules uztveri. Hobss uzskatīja, ka katra indivīda iegūtā valoda ir mākslīga sistēma, kas veidojas no vides un indivīda uzskatu sistēmas. Valoda ir spēcīga indivīda apziņas veidotāja, tā iekļauj saziņas, izziņas, mācīšanās un audzināšanas līdzekļus, valoda ir domāšanas instruments. Tāpēc, spriežot par indivīda valodas lietojuma plašumu un daudzpusību, ir iespējams secināt, kādu sabiedrības grupu konkrētais indivīds pārstāv, tas skaidro arī tā domāšanas veidu, rīcību un pieņemtus lēmumus.⁵

Kā nenoliedzami svarīgs zinātniskās izziņas objekts tiek minēta telpa un laiks, par pirmo objektu kļūst fizisko ķermeņu pasaule. Filozofs secina, ka cilvēka ķermenis ir sarežģītu procesu kopums, un to pašu attiecina arī uz indivīda psihiskajiem procesiem. Dvēseles kontekstā domātājs apskata smalkas ķermeniskās kustības, kuru izpēte ir psiholoģijas uzdevums, vienlaikus nodalot psiholoģiju divos atšķirīgos virzienos: pirmais ietver teorētiskos skatpunktus, proti, sajūtas un aktīvo kalkulējošo domāšanu, otrs – vēlmju, dziņu un gribas aktivitāšu izpēti, cilvēka praktisko pusi. No tā ir secināms, ka *domāšanas dominante, akcentēts prāta pārsvars pār gribu, ir būtiska iezīme, kur kalkulējošā domāšana ir pārāka, bet vēlmju un dziņu piepildīšana ir atkarīga no cilvēka prāta*. Indivīda domāšana un akcentēts prāta pārsvars ir vienojošais elements Hobsa un Loka darbos. Savukārt gribas un cilvēcisko vēlmju dzīves pamatelements nav nekas vairāk kā cilvēka pašsaglabāšanās tieksme. Hobss secina, ka savā būtībā cilvēks ir egoistisks un alkst tikai personīgā labuma, respektīvi, savas eksistences saglabāšanas un tās dzīves apstākļu uzlabošanas, to attiecinot arī uz jebkuru dzīvo būtni. Egoisms ir arī visu indivīda vēlmju avots. Visi cilvēku altruistiskie impulsi, kas vērsti uz tuvāko labklājību, ir tikai prāta un ieradumu ietekmē veidots egoisms.

Filozofs "cilvēka dabisko stāvokli raksturo kā egoistisku pašsaglabāšanās vēlmi", kurai ir raksturīgs sacensības gars, neuzticēšanās un bailes. Nebeidzamā slavas kāre un interešu sadursme cilvēkus pārvērš par ienaidniekiem – Hobss to sauc par dabisku ģints stāvokli. Tā ietvaros veidojas dabiskās tiesības, saskaņā ar kurām cilvēks ir brīvs darīt visu, ko iedomāties, "sākas visu karš pret visiem" (Apsīte u. c., 2000, 108).

Vienlaikus domātājs norāda uz faktu, ka šis indivīda dabisko tiesību aspekts traucē uzturēt normālu cilvēku dzīvi, kur neatrodas vieta darba mīlestībai, kā arī nav garantēta pat indivīda personiskā drošība, jo katrs aizsargā savas tiešās intereses, neuzskatot otra dzīvību, dzīves telpu un mantu par neizskaramu. Katram indivīdam veicot ikdienas pienākumus, pieaug baiļu atmosfēra, jo nav iespējams paredzēt, kad tiks apdraudēta personiskā drošība, dzīvība un smagā darbā iegūta

⁵ Filozofs uzsvēra, ka turpmākā izziņa ir induktīva, virzoties no elementāro norišu izziņas uz cēloņu un būtiskāko īpašību izziņu. Savukārt tam seko dedukcija, kuras gaitā sintēzes ceļā tiek izzinātas saliktu, sarežģītu, kā arī mākslīgu ķermeņu īpašības (Apsīte u. c., 2000, 106).

manta. Visbeidzot, šis stāvoklis veicina apātiju, cilvēkam trūkst stimula jebkādi attīstībai, tiek nodrošinātas tikai dzīvības saglabāšanai nepieciešamās funkcijas, tāpēc progress un attīstība šādos apstākļos gandrīz nav iespējami. Pastāvošajā visatļautības un beztiesiskuma atmosfērā cilvēka dzīve ir vientuļa un dzīvnieciski trula, tāpēc cilvēki vēlas pāriet uz pilsonisko sabiedrību, kur dabiskās tiesības aizstāj dabiskais likums,⁶ kas ietver spēju liegt cilvēkam darīt to, kas var kaitēt viņa paša dzīvei (Apsīte u. c., 2000, 108).

Šis ir pagrieziena punkts indivīda attīstības vēsturē, kur pastāvošajai pasaules kārtībai 17. gadsimtā ir radusies nepieciešamība pēc sarežģītākiem mehānismiem, kuri var aizsargāt indivīdu. Turpmāko skatījumu uz cilvēku un tā attiecībām ar valsti Hobss iztīrī savā darbā “Leviatāns”, kur tiek pamatota valsts nepieciešamība, lai garantētu cilvēkiem mieru un drošību. Tas ir mehānisms, kas var aizsargāt indivīdu pret neizsīkstošu vardarbību, kas, nenoliedzami, ir pašu indivīdu radīta. Apzinoties, ka tas nevar turpināties bezgalīgi, cilvēks kā saprātīga būtne meklē potenciālo sabiedrības attīstības modeli, kas spētu atrisināt pastāvošo nenoteiktības stāvokli.

Hobsa grāmatas pirmizdevuma titullapā 1651. gadā tika ievietots izteikums latīņu valodā “*Homo homini lupus est*” (cilvēks cilvēkam vilks), kas atspoguļoja viņa redzējumu par cilvēka patieso būtību.⁷ Darbā “Leviatāns” filozofs raksta, ka dabiskajā stāvoklī cilvēki dzīvo “pastāvīgās bailēs no briesmām un vardarbīgas nāves, un cilvēku dzīve ir vientuļa, nabadzīga, nejauka, nežēlīga un īsa” (Sedlenieks, 2009, 1). Hobss uzskatīja, ka cilvēki dabiskajā stāvoklī dzīvo nemitīgā asā konkurencē, kur ikviens karo ar visiem, tāpēc sadarbība nav iespējama (*Ibid.*). Ja filozofa raksturoto situāciju attiecinām uz mūsdienām, tad ilgtermiņā tas vājina politiskās sistēmas pamatvērtību, indivīda brīvību piedalīties politiskās dienaskārtības veidošanā. Komunikatīvās racionalitātes koncepta zudums, racionāla dialoga neiespējamība postpatiesības laikmetā aktualizē Hobsa izvirzītās idejas par valsts nozīmi, kur uzmanības centrā bija pilsoniskās sabiedrības šķelšanās analīze un tādas filozofijas būvēšana, kas novērstu šāda potenciāli iespējama valsts sabrukuma cēloņus. Filozofs uzskatīja, ka valsts ir būtisks priekšnosacījums cilvēku dabiskā naidīguma iegrožošanai un tātad – civilizācijai.

⁶ Dabiskais likums ietver cilvēka dabu. Tieši cilvēka daba bija pamats politikas, tiesību un morāles atvasināšanai.

⁷ Šī darba vizuālais noformējums ir izvēlēts, lai atspoguļotu autora sniegtās vēsts esenci: valsts kā milzis veido Leviatāna ķermeni, kurš sastāv no pilsoņu kopuma. Vareno tēlu veidojošie indivīdi ir redzami no mugurpuses, un viņi visi ir pievērsušies valdnieka galvai. Šis pilsoņu kopums ir izveidojis redzamo valsts galvu, pateicoties savai gribai. Rezultātā pilsoņiem kā valsts ķermenim ir jāpakļaujas galvas gribai. Augstākā vara ir neierobežota un nedalāma. Sabiedrības suverēnais valdnieks ir pasaulīgais un garīgais kungs, tādēļ viņš rokās tur zobenu un gana zizli (Mežinska, 2006, 40).

Lai arī šis ir samērā skarbs un mūsdienās neraksturīgs salīdzinājums, savā būtībā darbā “Leviatāns” tika raksturotas sabiedrības un indivīda ēnas puses, kuras iet cauri gadsimtiem katrā sabiedrībā – neatkarīgi no pastāvošā laikmeta un sabiedrības attīstības pakāpes. Konkrētais aspekts atspoguļo tiešas paralēles ar mūsdienu situāciju Eiropā – Krievijas iebrukumu Ukrainā un Eiropas nepieciešamību aizstāvēt savu vērtību sistēmu. Ukraina aizstāv tiesības dzīvot savā valstī un valstu savienībā, kurā demokrātijas un labklājības pamatu veido Kopenhāģenas kritēriji⁸ (Tērauda, 2022). Jāpiebilst, ka ar tāda veida militāro agresiju Eiropas Savienības sastopas pirmo reizi kopš tās izveidošanas ar 1957. gadā noslēgto Romas līgumu.

Kopš Hobsa secinājumiem par cilvēka dabas savtīgumu ir pagājuši vairāki gadsimti, tomēr cilvēka dabiskais stāvoklis īsti nav mainījies. Tāpat arī Kanta mēģinājums pēc ilglaicīgas karadarbības Eiropas kontinentā, uzrakstot pamflektu “Mūžīgu mieru” (*Zum ewigen Frieden*, 1795), raisa pārdomas par miera nosacījumiem Eiropā. Toreiz izveidojušos valstu izmēri pilnīgi atbilda iedzīvotāju prasībām. Centieni ar varu radīt lielākus formējumus nebija izdevušies. Daudz lielākas valstis Eiropā nebija iespējamās arī tāpēc, ka eiropieši kā indivīdi nelabprāt pakļauj savu tautisko pašapziņu kopīgai identitātei.

Mūsdienās daži fragmenti no Kanta darbā “Mūžīgu mieru” izstrādātās koncepcijas ir saredzami Eiropas Savienības pamatvērtībās un vismaz divi oriģināli jēdzieni ir īstenoti:

“Valstu apvienība ir paredzēta kā tautu apvienība, nevis valstu, kurai dalībvalstis deleģētu daļu savu kompetenču, paturot savu identitāti.”

“Šādā savienībā ikvienam svešiniekam, nonākot citā dalībvalstī, būtu visas tiesības uz viesmīlību, tomēr neviens svešinieks nedrīkstētu pieprasīt palikšanas tiesības.” (Deksnis, 1998, 17)

Aplūkojot 20. gadsimtā notikušos pasaules karus, jāmin, ka tie ir būtiski ietekmējuši indivīda vērtību sistēmu, jo tika piedzīvoti vēl neredzēti cilvēktiesību pārkāpumi un tiem pakārtotās šausmas. Kādā vēstulē no cietuma vācu izcelsmes teologs Dītrihs Bonhēfers (*Dietrich Bonhoeffer*, 1906–1945) savās pārdomās min:

“Varena ļauna maskarāde ir sajaukusi mums visus ieaudzinātos priekšstatus par morāli. Tas, ka ļaunais uzdodas par gaismu, labdarību un vēsturisku nepieciešamību, galīgi samulsina ikkatru, kurš savu izpratni par morāli mantojis no iepriekšējām paaudzēm. Taču kristietim, kas dzīvo saskaņā ar Bibliu,

⁸ Kopenhāģenas kritēriji ietver funkcionējošu tirgus ekonomiku, spēju efektīvi piemērot noteikumus, standartus un politiku, kas veido Eiropas Savienības tiesību aktu kopumu un stabilas iestādes, kas garantē demokrātiju, tiesiskumu un cilvēktiesības, minoritāšu tiesību ievērošanu un aizsardzību. Sk. *European Council*, 1993.

tas tikai apstiprina, cik dziļi grēcīgs ir ļaunais. Racionālisma neveiksme ir acīmredzama – racionālisms ir vislabākie nodomi, taču trūkst realitātes izjūtas, racionālists naivi tic, ka spēs salāpīt pasauli. Savā tuvumā viņš grib būt tainīgs pret ikvienu, taču pretēju spēku kaujas laukā tiek samīts, iekams jelko paspējis paveikt. Vīlies pasaulē, viņš galu galā aptver, cik veltas ir viņa pūles. Racionālists pamet kaujas pozīcijas un nespēkā padodas uzvarētājam. Fanātiķis ir iztēlojies, ka viņa morālā skaidrība izrādīsies cienīga pretinieca cīņā ar ļaunu varu, bet gluži kā saniknots vērsis tas mērķē uz sarkanu lupatu, nevis uz cilvēku, kas to vicina, – viņš pagurst un kļūst piekāpīgs.

Vēl ir sirdsapziņas cilvēks, kurš viens pats cīnās pret nesamērīgu pārspēku situācijās, kurās gribot negribot nākas izšķirties. Tomēr konfliktu ir tik daudz, ka katrs no tiem liek izlemt kaut ko tik vitāli svarīgu, turklāt nav cita padomdevēja vai atbalsta kā vien paša sirdsapziņa, un rezultātā šis cilvēks tiek saplosīts. Ļaunums piezogas viņam tik daudzos savādos veidos un mānīgos ietērpos, ka viņa sirdsapziņā mostas nemiers un šaubas, līdz viņš ir ar mieru glābt savu sirdsapziņu, vairs necenšoties to saglabāt tīru; bēgot no izmisuma, viņš sāk melot pats savai sirdsapziņai. Cilvēks, kurš paļaujas tikai uz savu sirdsapziņu, nepamana, ka netīra sirdsapziņa var būt daudzkārt veselīgāka un stiprāka nekā apmānīta.” (Bonhēfers, 1992, 15)

Līdzīgi tam, kā Dītrihs Bonhēfers savā vēstulē aprakstījis, ļaunuma maskarāde savu eksistenci nav beigusi arī 21. gadsimtā – Eiropā atkal tiek piedzīvots karš ar neiedomājamiem cilvēktiesību pārkāpumiem. Tā, it kā agrākajos gadsimtos piedzīvotās cilvēku ciešanas būtu gājušas secen. Tā, it kā daļa mūsdienu sabiedrības ne tikai nav guvusi mācību, bet arī ir palikusi vienaldzīga pret iepriekšējo paaudžu ciešanām, sāpēm un totālo iznīcību, kas sekoja ļaunuma maskarādei. Cilvēka dabiskajam stāvoklim, kur egoistiskās iegribas nosaka visu rīcību, tiek piedzīvots jauns nežēlības, aukstasinības, netaisnības punkts, attaisnojot šo rīcību ar morālu nepieciešamību taisnības vārdā. Mūsdienās šajā ļaunuma maskarādē tiek iesaistīts cilvēks, kas izmanto vārdu “brīvība”, lai sasniegtu savus egoistiskos mērķus, aizstāvētu savu pozīciju šajā pasaulē, aizbildinoties ar apgaismības jēdzienu – nedomājot par morālo, fizisko kaitējumu, kas tiek nodarīts sabiedrībai, un neraizējoties par to, kā tas ietekmēs nākamās paaudzes.

Apzinoties, cik daudzas un dažādas var būt ciešanas, jau 17. gadsimta filozofijā apgaismības periodā Hobsa ideju ietekmē tika pievērsta uzmanība indivīdam un sabiedrības attīstībai, radot līguma sistēmas izveides nepieciešamību. Tas nebūt nenozīmē, ka domātāja izvirzītās idejas tika uztvertas kā patiesība un līguma sistēmas izveide sasniedza pilnību, tomēr tas bija sākumpunkts līguma sistēmas izveidošanai. Šis filosofa solis aizsāka ideju par valsts koncepciju – ceļu, procesu, kurā pakāpeniski tika attīstīta valsts ideja kā cilvēku dabiskā naidīguma iegrožošanas mehānisms. Valsts, kur uz līguma pamata tiek veidoti pienākumi un

tiesības, sistēma, kur pāri indivīda egoismam šaurākā kontekstā stāv pienākums pret sevi, savu tuvāko un plašākā kontekstā – pret valsti. Tas var tikt piemērots ne tikai iekšpolitiski, bet arī sadarbībā ar citām valstīm, lai veicinātu mieru, atbildību, tiesības un pienākumus starpvalstu līmenī.

Ilgtermiņā ieguvēji būtu ne tikai indivīdi, bet arī valstis. Savstarpēji sadarbojoties, progress un attīstība veicinātu valsts izaugsmi, tāpēc cilvēka dzīves kvalitāte nepārprotami uzlabotos. Hobss ieskicēja zinātnisku filosofiju, kuras metode ir “seku vai parādību racionāla izziņa, balstoties uz to zināmajiem cēloņiem vai to zināmajām sekām” (*Delius et al.*, 2006, 40). Vienu no ietekmīgākajiem līguma teorijas konceptiem autors radījis savā 1642. gada darbā “Par pilsoni” (latīņu val. *De cive*, angļu val. *On the citizen*). Grāmatā tiek aplūkoti stabilas valsts politiskās iekārtas pamatprincipi.

Hobsa argumentācijas antropoloģiskās premisas pamatā ir doma, ka katra indivīda dabisko stāvokli nosaka viņa egoistiskā daba. Filosofo uzskatīja, ka cilvēkam dabiskā stāvoklī piemīt gan ārēja darbības brīvība, gan iekšēja gribas brīvība, tāpēc viņam ir arī dabiskas tiesības uz visu. Ir atļauts viss, kas saprātīgā veidā kalpo indivīda pašsaglabāšanai (Kēnings, 2010, 18). Filosofo min, ka indivīdu egoistiskā interese maksimāli palielināt varu tomēr rada nemainīgu konkurenci un ir apdraudējums, kas var beigties ar visu karu pret visiem, kurā, uzvarot fiziski spēcīgākajam, nav iespējama nekāda sadarbība kopīga labuma vārdā. Nav nedz tiesību, nedz taisnības, nedz citu morālo vērtību, jo tās var eksistēt vienīgi tad, ja pastāv sociālās normas un likumi. Neviens, pat stiprākie, nav pasargāti no pēkšņa uzbrukuma, tāpēc visi dzīvo “pastāvīgās bailēs no briesmām un vardarbīgas nāves, un cilvēku dzīve ir vientuļa, nabadzīga, nejauka, nežēlīga un īsa” (Sīlis, 2015, 60). Cilvēkam šādā stāvoklī zūd ilūzijas par pastāvošo pasaules kārtību, jo neviens nevar būt drošs, kas gaida viņu nākotnē.

Izeju no šādas baiļu un neuzticības pilnas situācijas Hobss saskata tajā, ka cilvēki, sekojot saprāta padomam, ievērotu dabiskos likumus, meklētu mieru un ar sabiedrisko līgumu cits cita labā atteiktos no savām dabiskajām tiesībām uz visu (*Hobbes*, 1966, 99). Tomēr jāmin, ka šī līguma ievērošanu iespējams panākt tikai tad, ja cilvēki pakļautos kādam suverēnam, kas visiem varētu garantēt drošību un līdz ar to arī maksimālu pilsonisko brīvību. Tieši tādēļ ir radusies mākslīgi izveidota persona – valsts (*Ibid.*, 134). Tāpēc pēc savas būtības suverēns, pēc Hobsa domām, nav sasaistīts ar sabiedrisko līgumu, taču viņa rīcībā ir esošais spēka lietošanas monopols. Drošības apsvērumu dēļ suverēnās varas turētājs ar likumu var atņemt indivīdam dažas tiesības. Tātad izšķirošā sabiedrības stāvokļa pazīme ir absolūtā varas suverenitāte neatkarīgi no valsts pārvaldes formas. Tāpēc suverēnam ir tiesības atcelt cilvēka dabiskās brīvības. Tikai indivīda ķermenis ir nepārkāpjama robeža viņa leģitīmajai varai (Kēnings, 2010, 18).

Hobsa izvirzītajā ideju kopumā sistemātiski un argumentēti tiek uzsvērtā fundamentālo tiesību uz indivīda ķermeni neaizskaramības formulējuma nozīme. Tiesiskā taisnīguma princips, kur “katram indivīdam ir sava daļa”, tiek pārveidots par ārkārtīgi svarīgo miera un kārtības reglamentācijas principu “katram tas, ko viņam iedala valsts”. Rezultātā vara kļūst neierobežota un visiem nākas tai neierobežoti pakļauties. Hobsa valsts koncepcija galējā variantā pauž vispārīgu 17. gadsimta tendenci, kurai raksturīgi centieni pamatot spēcīgas, centralizētas valsts kā pilsoniskā miera garanta nepieciešamību. Jāpiebilst, ka Hobsa laikā valsts pārvaldes forma bija monarhija. Tāpēc savu brīvību atdošana valsts suverēnajam valdniekam bija veids, kā izpaudās laikmeta politiskās cerības, jo Eiropā valdīja nogurums no reliģisko un sociālo konfliktu apburta loka.

Pēc filosofa domām, lielākā problemātika bija sociālās nesaskaņas, pastāvīgie satricinājumi, kas radīja papildu konfliktsituācijas un potenciālu nestabilitāti. Valsts varas morālā nostāja palika otršķirīga, jo bija nepieciešams miers, lai beigtos pastāvošā nestabilitāte un nerimstošais haoss. Savā valsts koncepcijā kā vienu no prioritātēm Hobss izvirzīja cilvēku kopdzīvošanas regulējumu, kuru domātājs uzskatīja par absolūtu nepieciešamību. Ja tiktu definētas indivīda tiesības un pienākumi, tad cilvēka dzīve tiktu regulēta, kas, neapšaubāmi, samazinātu nenoteiktības un baiļu apziņu, tiktu pārtraukts konfliktu un nemieru apburtais loks, sabiedrība potenciāli attīstītos.

“Apgaismotāja piedāvātais un izstrādātais dzīves modelis darbā “Leviatāns” sastāvēja no tikai daļēji brīviem atomiem vai punktiem ģeometriski pareizi veidotā telpā, kuri kopā veido Leviatāna molekulu vai valsts figūru. Sabiedrības būtība šajā situācijā sakņojas brīvo indivīdu gribā, kuriem ir jāspēj saglabāt sava esamība arī nākotnē. “17. gs. domātāju vidū nebija vienprātības uzskatos par valsti, kādām pamatvērtībām tajā būtu jābūt iekļautām, tomēr daudzi varētu piekrist Hobsa atziņai: lai gan ļaudis reizēm iebilst, ka .. “neierobežota vara ved pie daudzām negatīvām sekām, taču tādas varas trūkuma sekas ir ievērojami smagākas”.” (Apsīte u. c., 2000, 110)

Filosofa izveidotās sabiedriskā līguma un dabisko tiesību koncepcijas ir devušas nenovērtējamu ieguldījumu valsts koncepcijas attīstībā, kas pilnīgi noteikti ietekmēja visu turpmāko sociālpolitiskās domas attīstību Eiropā un plašāk pasaulē. Tikpat nozīmīga ir domātāja atziņa, ka *pilsoņu karš un revolūcija ir attiecināma uz pirmatnējo sabiedrības stāvokli*, kas spontāni manifestējas vienmēr, kad valstī kārtības groži kļūst nestabili. Saprātīga nevēlēšanās dzīvot potenciāla pilsoņu kara haosā, pēc filosofa domām, ir katra indivīda politiskās apziņas sākums, kas liecina par indivīda attīstību (Apsīte u. c., 2000, 110). Atsaucoties uz Kanta izvirzīto domu par atteikšanos no nepilngadības, var pieņemt, ka šis ir brīdis, kad indivīds apzinās sevi, vēlas iesaistīties savas nākotnes veidošanā, kaut arī ļoti ierobežotā veidā.

Savos apcerējumos “Par pilsoni”, “Dabiskie tiesību elementi”, kā arī “Leviatāns” filozofs aplūko cilvēku, sākot ar veidu, kā viņš uztver pasauli, lieto valodu vai kā valoda viņu ietekmē. Viņš salīdzina, kā domāšana un vēlmes spēj ietekmēt cilvēka veiktās izvēles, pieņemtos īstermiņa un ilgtermiņa lēmumus. Hobss secina, ka visu cilvēka pieņemto lēmumu pamatā ir viņa paša egoisms, kas liek indivīdam rīkoties sev tīkamā veidā, nedomājot par sekām apkārtējai pasaulei. Filozofs uzsver, ka cilvēks savā dabiskajā stāvoklī ir nenovīdīgs, savu vēlmju vadīts egoists, kas īstermiņā spēj atrast risinājumu ikdienas problēmu kontekstā. Savukārt ilgtermiņā cilvēka dzīve ir neparedzama.

Kopsummā Hobsa atainotā 17. gadsimta indivīda dzīve ir saistīta ar pastāvīgu nestabilitāti, nemieru un haosu. Tā kā nepastāv uz likuma pamata izveidota sabiedrības struktūra, indivīds izjūt nenoteiktību. Turklāt iegūtais statuss sabiedrībā var mainīties ik mirkli, jo nav izveidota savstarpējo attiecību un sabiedrības kopdzīves sistēma, kas noteiktu stabilitāti un nodrošinātu mieru. Apgaismotājs piedāvā savu redzējumu par to, kā esošajam cilvēku kopumam veidot savstarpējās attiecības, lai mazinātos sociālā spriedze un tiktu pasargātas indivīda tiesības.

Hobsa idejas ir veidojušas pamatus mūsdienu sabiedrības un valsts uzbūvei, kas reglamentē indivīda tiesības un pienākumus. Lai arī filozofa izveidotais koncepts nebūt nebija pilnīgs, tas noteica, ka ir nepieciešams liegt cilvēkam darīt to, kas var kaitēt viņa paša dzīvei. Tas ietvertu arī to, ka daļu savu tiesību cilvēks atdod suverēnam, kurš uz līguma pamata noteiktu indivīdu tiesības un pienākumus, dzīvojot sabiedrībā.

Hobsa idejas tālāk attīstīja angļu filozofs Džons Loks. Filozofs dzimis juristu ģimenē, pabeidzis Vestminsteras klostera skolu un studējis Oksfordā. Pēc studiju pabeigšanas viņš tika uzaicināts strādāt universitātē. Tā kā Loka tēvs cīnījās pilsoņu karā pret karali un bija virsnieks parlamentārajā armijā, tad Lokam izteiktais darba piedāvājums Oksfordā nevarēja tikt īstenots, jo spraigu notikumu attīstības rezultātā tronī atgriezās pilsoņu karā gāztā Stjuartu dinastija (*House of Stuart*), kas potenciāli spēja ierobežot filozofa profesionālo darbību.

Loka darbi īpaši ietekmējuši izziņas teorijas attīstību, atstājot iespaidu uz pedagoģijas, tiesību un citām zinātnēm. Domātājs dzīvoja “miera laikos” pēc pilsoņu kara beigām (pretēji Hobsa piedzīvotajam), laika periodā, kad valsts pārvaldē aizvien vairāk nostiprinājās un attīstījās parlamentāriešu idejas, kļūstot par noteicošo spēku valsts pārvaldes sistēmā. Parlamentārās sistēmas nostiprināšanās samazināja līdzšinējo monarhijas ietekmi. Aplūkojamā laika periodā īpašs bija fakts, ka jau septiņus gadus valdīja Stjuartu dinastijas karalis Čārlzs I (*Charles I*, 1600–1649) – līdz brīdim, kad viņam tika izvirzītas apsūdzības par valsts nodevību un izpildīts nāvessods. Nāvessoda izpildi 1649. gadā pilsoņu kara noslēgumā pēc parlamentāriešu uzvaras veica Oliveris Kromvels (*Oliver Cromwell*). Loks bija 17 gadus vecs, kad cīņa starp pretējo ideoloģiju pārstāvjiem Anglijā bija beigusies

ar izlīgumu, un gūtā bērnības pieredze spēcīgi ietekmēja domātāja turpmāko attīstību.

Loks 1667. gadā pieņēma piedāvājumu strādāt par padomnieku pie lorda Entonija Ešlija Kūpera (*Anthony Ashley Cooper*, 1621–1683). Līdztekus padomnieka amatam filosofs spēja atlicināt laiku zinātniskajam darbam. Lords Ešlijs Anglijas parlamentā bija opozīcijas līderis un cīnījās pret karaļa pretenzijām atjaunot absolūtismu; parlamentārajā darbā tika iesaistīts arī Loks. Anglijas parlamentā, laikam ritot, bija nestabila situācija un, varas grožiem mainoties, arī politiskā situācija bija neparedzama. Politisko spēku samēram pārvirzoties no parlamentāriešu pārsvara uz dedzīgiem monarhijas aizstāvjiem, opozīcijas līderi tika apcietināti vai viņiem nācās emigrēt. Tāpēc arī Lokam nācās emigrēt uz Franciju un Holandi (Nīderlandi). Tikai pēc Stjuartu dinastijas padzīšanas 1688. gadā Loks atgriezās Anglijā, kur viņa domubiedri bija ieguvuši noteicošo lomu konstitucionālās monarhijas politiskajā dzīvē.

Turpinot savu profesionālo darbību, filosofs sagatavoja izdošanai vairākus agrāk uzrakstītus teorētiskos darbus. Par tiem Loku kritizēja ne tikai atšķirīgi domājošie politiskās ideoloģijas jomā, bet arī anglikāņu baznīcas teologi, kuri filozofa darbos saskatīja aizsegu materiālistisku uzskatu attaisnošanai, tā kā Loks uzskatīja, ka pēc savas dabas cilvēks ir materiālistiska būtne. Domātājs dzīvoja līdz 1704. gadam, kad karaliene Anna (*Queen Anne*) valdīja jau trešo gadu. Karaliene Anna bija pēdējā Stjuartu dinastijas pārstāve, kuras valdīšanas laika periodā no 1702. līdz 1707. gadam tika izveidoti Savienības tiesību akti (*Acts of Union*), kā rezultātā Anglija un Skotija tika apvienotas suverēnā valstī Lielbritānijā. Konkrētais periods pasaules vēsturē iezīmējās ar ievērojamu intelektuālo un zinātnes attīstību. Pasaules politiskā un ekonomiskā attīstība notika ātrāk nekā jebkad agrāk, turklāt Anglijā tas notika vēl intensīvāk nekā citviet pasaulē, sniedzot Anglijai plašākas izaugsmes iespējas.

Viens no Loka nozīmīgākajiem darbiem ir anonīmi izdotā “Eseja par cilvēka sapratni” (*An essay concerning human understanding*, 1690), kas tiek uzskatīta par vienu no pirmajiem epistemoloģiskajiem sacerējumiem jauno laiku Rietumeiropas filosofijas vēsturē. Šajā darbā Loks aplūko cilvēka prātu un uztveri no visdažādākajiem skatpunktiem. Viens no tiem ir zināt indivīda *sapratnes*⁹ apjomu. Sapratne filozofa skatījumā spēj atklāt to, cik tālu sniedzas cilvēka uztvere. Sapratne ir atbildīga par to, kā indivīds rīkosies attiecībā pret tiem cilvēkiem, kuri ir negodprātīgi savā rīcībā, un tai ir jāspēj darīt cilvēka prātu uzmanīgāku. Domātājs uzsver,

⁹ Īpaša nozīme Loka filosofijā ir terminiem “*understanding*”, “*reason*” un “*mind*”. Ar tiem domātājs ir nosaucis atšķirīgus jēdzienus. Termini “*understanding*” un “*reason*” filozofa darbos apzīmē prāta spējas, savukārt termins “*mind*” – gara spējas, prātu, gara dzīvi, dvēseli. Sapratne domātāja redzējumā ir uztveres spēja. Sk. Loks, 1977.

ka indivīda izziņas procesam nav pa spēkam likt tam apstāties un palikt neziņā, kad sasniegta tā galējā robeža – pat tādā situācijā, kad izzinātais pārsniedz cilvēka spējas.

Loka skatījumā cilvēka sapratnes apjoma apzināšanās ir pietiekami nozīmīgs arguments, lai indivīds neizteiktu pārsteidzīgus lēmumus, neizvirzītu nepamatotus jautājumus, kas spēj mulsināt gan pašu indivīdu, gan apkārtējo sabiedrību. Izpaliktu arī strīdi par lietām, kuras konkrētā indivīda sapratnei nav pieejamas un par kurām mēs nespējam izveidot prātā skaidrus un noteiktus priekšstatus, vai par kurām indivīdiem vispār nav izpratnes vai nojēgas. Domātājs uzsver, ka, aptverot mūsu sapratnes apjomu, indivīds spētu apzināties tās robežas un secināt, kādos mirkļos ir jāmācās samierināties ar to, kas mūsu stāvoklī ir sasniedzams (Loks, 1977, 12).

Tikpat nozīmīga kā cilvēka sapratne ir arī spēja novērtēt savu spēku. Filozofs akcentē, cik būtiski, apzinoties savu spēku, indivīdam ir apjēgt, kas būtu nepieciešams, lai dzīves laikā gūtu panākumus. Loks rosina aizdomāties par katra spēju izvērtēt savas prāta dotības un par to, ko no tām var sagaidīt, – to apzinoties, indivīdam nebūs ne tieksmes pēc bezdarbības, nedz iespējas nonākt izmisumā par savu nezināšanu. Izvērtējot prāta spējas, indivīdam nav nepieciešamības apšaubīt vai noliegt dzīves laikā gūtās zināšanas tādēļ, ka dažas sabiedrības dzīves jomas nav līdz galam saprotamas. Filozofs, raugoties uz cilvēku, secina, ka tik ilgi, kamēr indivīds pats nespēs noteikt savas sapratnes apmēru un nebūs noskaidrojis, kādiem uzdevumiem tā ir piemērota, mēs kā sabiedrība veltīgi tieksimies gūt apmierinājumu mēģinājumā gūt noteiktas un drošas patiesības par lietām, kas mūs ir interesējušas. Vienlaikus, neveicot šo nozīmīgo procesu, indivīds ir ļāvis savām domām aizklist neizmērojamā plašumā (Loks, 1977, 14).

Loks, pētot cilvēku, pievērsās jautājumam par idejām un to avotiem, ideju drošticamībai¹⁰ un zināšanu patiesuma normām. Domātājs uzsvēra, ka idejas pašas par sevi nerodas, tās ir izveidojušās cilvēka domāšanas rezultātā. Šajā sakarā filozofs norāda, ka ideja ir pieredzes radīta. Jau kopš dzimšanas bērns ir redzējis un piedzīvojis dažādus notikumus, kuri kā bildes glabājas viņa atmiņā, – ilgtermiņā tas radīja pieredzi, kuras attīstības rezultātā rodas ideja. "Ideja" bija jēdziens, ko domātājs interpretēja daudznozīmīgi, tomēr tā dziļākā nozīme meklējama indivīda mentālajā saturā kā sapratnes objekts. Pēc Loka domām, ideju drošticamība nav tas pats, kas acīmredzamība, bet gan to avots.

Filozofs uzskatīja, ka pastāv divu veidu idejas: vienas ir radītas no indivīda sajūtām, otras – no refleksivitātes. Savukārt pēc uzbūves idejas iedalīja

¹⁰ Loka uztverē drošticamības ideāls ir matemātika, jo tur empīriskās zināšanas ir pārbaudāmas un sajūtas nav iesaistītas ārējā pasaules uztverē. Matemātika funkcionē pēc noteiktiem kritērijiem un algoritmiem.

vienkāršajās un saliktajās. Indivīds spēja radīt saliktās idejas, apvienojot dažādu sajūtu orgānu radītās vienkāršās idejas. Saliktās idejas ir vai nu vispārīgas (tiek atainotas kopējo izziņu priekšmetos), vai arī attiecību (proti, identitātes, cēloņu, seku). Indivīda izziņas process veidojas no atsevišķu grupējumu kombinācijām, sākas sajūtu līmenī un noslēdzas ar domāšanu, respektīvi, sākas ar vienkāršo un noslēdzas ar salikto. Tāpēc indivīda prāta spēju būtība ir kombinēšana no materiāla, drošticama avota, kas veido sajūtu dotumus (Apsīte u. c., 2000, 126).

Tikpat būtiski ir minēt, ka indivīda esošais sajūtu materiāls nav viendabīgs, jo tas ataino divējādas objektu īpašības.¹¹ Tādējādi indivīda zināšanas veidojas arī no ārējās pasaules uztveres ar sajūtu palīdzību vai arī no iekšējās pasaules novērojumiem, izmantojot introspekciju. Loks norādīja, ka empīriskās zināšanas tālāk apstrādā prāts, ejot induktīvu un deduktīvu ceļu. Filozofs uzsvēra, ka liela daļa zināšanu tomēr ir varbūtīga. Loks nenoliedza refleksijas un introspekcijas, respektīvi, iedziļināšanās sevī, derīgumu, taču vien tiktāl, cik tās ir nepieciešamas kombinējošā prāta novērošanai (Apsīte u. c., 2000, 127).

Loks pievērsās arī vārdiem, to lietošanai un lietošanas nozīmei. Būtisks, viņaprāt, bija fakts, ka katrai valodai ir iespējamās zināmas nepilnības un neprecizitātes, no kurām ir grūti izvairīties. Cilvēks, lietojot vārdus, veido dažādas *apzinātas* kļūdas un paviršības, lai padarītu vārdu nozīmes neskaidrākas un nesaprotamākas. Domātājs min, ka valodas nepareiza lietošana izpaužas kā *mākslīgi radīta neskaidrība* (Loks, 1977, 94). Tāpēc var secināt, ka filozofs apzinājās vārdu lietošanas nozīmīgumu apgaismības laikmetā. Viņš jau tad redzēja, kā caur valodas un vārdu lietojumu ir iespējams ietekmēt sabiedrību – kā indivīds var izmantot vārdu pozitīvu vai negatīvu mērķu sasniegšanai.

Sasaistot to ar mūsdienu sabiedrību un Krievijas agresiju pret Ukrainu, aizvien skaidrāk atklājas fakti, ka, izmantojot valodu, indivīda vēsturisko pieredzi un ideju par noteiktu mērķu sasniegšanu, ir iespējams radīt nepieciešamo pasaules redzējumu, kuram indivīds pakļaujas un dodas iedomātā mērķa virzienā. Apgaismības laikmeta un mūsdienu ikdienas izaicinājumi ir salīdzināmi, jo informācijas uztveres grūtības, savstarpējās nesaskaņas, dažādas informatīvās telpas, kurās nonāk indivīds, ir aktuāla problēma. Apgaismības laikmetā definētās cilvēka uztveres un domāšanas pamatvērtības nav mainījušās, jo cilvēka apziņas uztveres mehānismi, neatkarīgi no tā, kurā laika periodā indivīds atrodas, ir analogi.

¹¹ Pirmkārt, tiek izdalītas primārās īpašības (*primary qualities*) – tās, kas piemīt objektam pašam par sevi un ietver svaru, formu, kustību un izplatību. Otrkārt, ir sekundārās īpašības (*secondary qualities*) – tās, kas veidojas tikai objektu iedarbībā uz mūsu sajūtu orgāniem un objektiem pašiem par sevi nepiemīt, tās iekļauj krāsu, garšu, smaržu utt. Tāpēc sekundārajām īpašībām piemīt tikai potenciāla nozīme – kā spējai izraisīt mūsos sajūtas. Sk. Apsīte u. c., 2000.

Raugoties uz filosofa būtību, Loks uzskatīja, ka visas zināšanas tiek iegūtas no mūsu sajūtām. Individīda zināšanas rodas, pateicoties atmiņai un dabas dotajai spējai uz sajūtu pamata veidot vispārīgas idejas (Apsīte u. c., 2000, 158). Izziņas jautājumos Loks bija empīriķis: par galveno zināšanu avotu viņš uzskatīja pieredzi, vērojumu un eksperimentu. Loks detalizēti pievērsās empīriskās izziņas sākumposmam – pieredzei. Filozofs konstatēja, ka ikviena indivīda pieredze sākas ar ārpusaules uztveršanu un sajūtām. Savos darbos Loks aplūkoja izziņu kā vienpusīgu procesu, kura laikā cilvēks uztver ārpusaules iespaidus, un uzsvēra, ka cilvēks pasauli izzina, aktīvi darbojoties. Tomēr lielāko daļu zināšanu cilvēks iegūst nevis individuāli, bet mācoties, proti, apgūstot visas sabiedrības un arī iepriekšējo paaudžu pieredzi. Šeit būtiski norādīt, ka autora dzīves laikā vēl nebija pietiekami attīstīta zinātne par cilvēka izziņas procesiem.

Tikpat būtisks bija viņa uzskats, ka indivīdam nav iespējamās iedzimtas zināšanas un cilvēks piedzimst kā balta lapa. Viņš definēja, ka indivīda personība, zināšanas un raksturs veidojas apkārtējās pasaules ietekmes rezultātā. Viņa doma ietekmēja pedagoģiju, jo skaidri uzsvēra uzskates līdzekļu nepieciešamību audzināšanā. Loka pieņēmumiem bija tālejošas sekas sabiedrības attīstības kontekstā. Filozofs minēja, ka, no zinātnes viedokļa, sabiedrībā nav nedz augsti, nedz zemi dzimušo un aristokrātu pretenzijas uz valdošo lomu ir aizspriedums un krāpšana (Loks, 1977, 9).

Septiņpadsmitā gadsimta otrajā pusē līdz ar konstitucionālās monarhijas izveidošanu Anglijā aizvien pieauga problemātika saistībā ar reformām valsts iekšienē. Un 1689. gadā (sākotnēji anonīmi) tika izdota Loka grāmata “Otrais traktāts par valdību” (*Second treatise of government*), kur filozofs skaidroja, ka, balstoties uz dabiskajām tiesībām, visi indivīdi kā Dieva radības to dabiskajā stāvoklī ir brīvi un vienlīdzīgi. Savas pašsaglabāšanās dēļ viņu rīcībā bija, no vienas puses, dabiskās tiesības uz dzīvību, brīvību un īpašumu (*life, liberty, estate*), savukārt, no otras puses, tiesības spriest tiesu savā lietā. Ar sabiedriskā līguma palīdzību indivīdi tiesības spriest tiesu savā lietā nodeva sabiedrībai, paturot trīs pamattiesības – uz dzīvību, brīvību un īpašumu –, tāpēc, iestājoties valstī, indivīdi nekļuva beztiesīgi. Hobsa izveidotā Leviatāna vara ar šīm trim indivīda pamattiesībām tika ievērojami ierobežota. Tika sasniegts valsts mērķis – ar noteiktu likumu palīdzību nodrošināt īpašu dzīvības un brīvības nozīmi, piešķirot tiesības privātpašuma saglabāšanai (Kēnings, 2010, 19).

Īpaši nozīmīgs bija filosofa Loka pamatojums par tiesībām uz īpašumu, kas tika atvasināts no dabā pastāvošo lietu iegūšanas sava darba rezultātā. Respektīvi, indivīdam bija tiesības uz īpašumu, ko viņš bija nopelnījis strādājot. Filosofa izpratnē indivīda dabiskais stāvoklis, kurā jau tika attīstīta naudas saimniecība un tirgus ekonomika, tādējādi iegūst pilsoniskās sabiedrības veidolu, kurš liberālai valstij ir tikai jāaizsargā. Lai to nodrošinātu, visu personu brīvību un vienlīdzību varētu garantēt varas dalīšana, tātad vēlēšanu rezultātā, balstoties uz vairākuma

principu, izveidotās likumdošanas varas, izpildvaras un tiesu varas savstarpējā kontrolē. Sākotnēji Loka izveidotais princips ietvēra *likumdevējvaru, izpildvaru* un *federatīvo varu*, pēdējās kompetencē iekļaujot valsts ārpolitisko darbību (Apsīte u. c., 2000, 127).

Loks formulēja jauno laiku konstitucionālo valsts principu, kur vēl vairāk akcentēja indivīda tiesības uz pretošanos varas dalīšanas likvidēšanas gadījumā. Loks iestājās arī pret verdzību, tāpēc viņš ir uzskatāms par cilvēktiesību diskursa pamatlicēju liberālajās tradīcijās (Kēnings, 2010, 20). Filsofa izveidotā definīcija “visi cilvēki no dabas (esot) brīvi, vienlīdzīgi un neatkarīgi” (Loks, 1977, 260) mūsdienās ir iekļauta ANO Vispārējā cilvēktiesību deklarācijā.

Loks pasaules domātāju kontekstā ir uzskatāms par mūsdienu liberālās domas pamatlicēju. Filsofs sniedza ieguldījumu indivīda prāta uztveres mehānismu izzināšanā, lai spētu atbildēt uz jautājumiem, kā indivīds domā, uztver un redz sabiedrību. Loks ir cilvēka dabisko tiesību definētājs, un mūsdienās visā pasaulē viņa izvirzītie pamatelementi ir neatņemama sastāvdaļa cilvēktiesībām, kas ir iekļautas ANO Vispārējā cilvēktiesību deklarācijā. Loks ir sabiedriskā līguma, varas dalīšanas principa un reliģiskās tolerances pamatlicējs un ir sniedzis lielu ieguldījumu demokrātijas ideju attīstībai un pilnveidošanai.

Pret cilvēka dabisko stāvokli: Žans Žaks Ruso

Hobsa sabiedriskā līguma teorijas turpinātājs un reizē arī ideju kritizētājs bija franču apgaismotājs Žans Žaks Ruso, kurš apgalvo, ka no visiem kristiešu autoriem Hobss ir vienīgais, kurš ir saskatījis ļaunumu un vienlaikus arī līdzekli pret to. Taču Hobsam būtu vajadzējis redzēt, ka kristietības valdonīgais gars nav savienojams ar viņa sistēmu un ka garīdznieka intereses vienmēr būs spēcīgākas nekā valsts intereses (Ruso, 2013, 144). Ruso iebilda Hobsam: “Neapgalvosim līdz ar Hobsu, ka tāpēc, ka cilvēkam nav idejas par labo, viņš no dabas ir ļauns, ka viņš ir ļauns tāpēc, ka nepazīst tikumu” (Šimfa, 2021, 163). Ruso uzsver: Hobss neapsvēra, ka tas pats cēlonis, kas mežonim liedz lietot viņa prātu, kā to saprot mūsu juristi, liedz viņam ļaunprātīgi izmantot savas spējas. Kā pieļauj pats Hobss, tādējādi nav taisnīgi apgalvot, ka mežoņi nav slikti tāpēc, ka viņi nezina, ko nozīmē būt labam, jo tā nav ne prāta (*des lumières*) attīstība, ne likuma groži, kas liedz viņam darīt sliktu, bet viņu nezināšana par netikumu.

Ruso dzimis kā Ženēvas pilsonis ar absolūtām politiskā pilsoņa priekšrocībām Īzāka Ruso (*Isaac Rousseau*) ģimenē. Ruso tēvs bija amatnieks, pulksteņmeistars, kas savas prasmes nodeva tālāk dēlam. Filsofa māte mirusi drīz pēc viņa dzimšanas. Apgaismotājs pašmācības ceļā praktiski apguvis nepieciešamās

zināšanas un 16 gadu vecumā brīvprātīgi izceļojis no dzimtās pilsētas. Līdz 30 gadu vecumam viņš dzīvoja nemierīgu dzīvi Francijā, līdz sāka gūt slavu Parīzē – vispirms kā mūziķis. Filofofa draugu lokā bija tā laikmeta jaunie domātāji, un viens no tiem – Denī Didro (*Denis Diderot*), kurš vēlāk kļuva par milzīgās un laikmetu noteicošās grāmatas “Enciklopēdija” (*Encyclopédie*)¹² galveno redaktoru.

Vispirms atzinību Ruso guva par darbā “Pirmais diskurs” (1750) veikto salīdzinājumu, nosodot sava laika “mūsdienu” sabiedrības stāvokli, salīdzinot ar antīko pasauli. Viņa darbs “Otrais diskurs” (1755) bija par sociālo nevienlīdzību tālaika Francijā. Filofofa viedoklis un argumentētā pozīcija paplašināja dažādu sabiedrības aprindu uzbrukuma tvērumu, bet vienlaikus arī parādīja Ruso kā personību ar labestības potenciālu, kurš ne tikai spēja saredzēt, bet arī runāt un formulēt savas pārdomas rakstiskā veidā, lai plašāks cilvēku loks uzzina un apdomā viņa redzējumu par cilvēka dzīves stāvokļa nozīmīgākajiem elementiem.

Šis bija pagrieziena punkts, kas diversificēja vairākas domātāja dzīves jomas. Aizvien vairāk palielinājās viņa interese par sociālās dzīves morālo aspektu, kas līdz šim netika iztīrīts pietiekami plaši, un sabiedrība pieņēma pastāvošo iekārtu, neaizdomājoties par ikdienā pastāvošo sociālo netaisnību pret sabiedrību un neiebilstot pret to. Vispirms Ruso uzrakstīja romānu vēstules formā “Jūlija jeb jaunā Eloīza” (*Julie, ou la nouvelle Héloïse*, 1761), kas tika publicēts Amsterdamā. Darbā tiek rūpīgi aprakstītas privātās un sadzīves attiecības ģimenē.

Lai gan šo darbu Ruso rakstīja kā romānu, to caurvij filosofiska teorija par autentiskumu. Domātājs autonomiju un autentiskumu pēta kā morālas vērtības. Ruso darbos ir izplatīta interpretācija, ka filofofs novērtē autentiskuma ētiku, nevis racionālus morāles principus, jo viņš ilustrē principu, ka tas, ko uzspiež sabiedrība, cilvēkam jādara tikai tiktāl, ciktāl tas šķiet saskanīgs ar viņa “slepenajiem principiem” un jūtām, kas veido viņa identitātes kodolu. Tādējādi neautentiska uzvedība pavērtu ceļu uz pašiznīcināšanos (*LeBuffe*, 2006). Šis bija tālaika sabiedrībai strīdīgs pieņēmums, jo pastāvēja noteikta sabiedrības hierarhija un kārtība, kas netika apšaubīta vai izaicināta ilgā laika periodā, tāpēc tik drosmīgi filofofa izteikumi radīja saspīlējumu dažādās sabiedrības grupās.

¹² *Encyclopedia, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts at des métiers* (angļu val. *Encyclopedia, or a systematic dictionary of the sciences, arts, and crafts*), plašāk pazīstama kā *Encyclopédie*, bija vispārējā enciklopēdija, kas tika publicēta Francijā laikā no 1751. līdz 1772. gadam ar vēlākiem papildinājumiem, pārstrādātiem izdevumiem un tulkojumiem. Galvenais redaktors bija Denī Didro, un līdz 1759. gadam šis amats tika dalīts ar Žanu Leronu Dalambēru. Enciklopēdija guva atpazīstamību, jo atspoguļoja apgaismības laikmeta domu. Didro minēja, ka Enciklopēdijas mērķis bija mainīt cilvēku domāšanu un panākt, lai cilvēki (buržuāzija) varētu gūt informāciju un kļūt zinoši. Didro vēlējās iekļaut Enciklopēdijā visas pasaules zināšanas un cerēja, ka tā palīdzēs izplatīt visu informāciju sabiedrībai un nākamajām paaudzēm.

Pēc šī romāna par indivīda privāto un publisko dzīvi tapa nākamais un daudz drosmīgākais darbs “Emīls jeb par audzināšanu” (*Emile, ou de l'éducation*, 1762), kurā tika aprakstīta topošo nākotnes pilsoņu audzināšana. Šis filosofa darbs raisīja vēl lielāku sabiedrības izbrīnu par Ruso uzdrīkstēšanos pilnībā pārkārtot sabiedrībā pieņemto kārtību un pavērt jaunu skatījumu uz tik ierastām lietām, tāpēc interese par šo darbu arvien pieauga.

Ruso aizstāv tēzi, ka cilvēks no dabas ir labs un vienīgi sabiedrība viņu morāli samaitā. Kā vienu no cēloņiem tam filosofs min nepareizo audzināšanu, tāpēc viņš pieprasa nekavējoties veikt pedagoģijas reformu, kas tradicionālās audzināšanas metodes aizstātu ar dabisko audzināšanu. Šīs reformas pamatā ir precīzas zināšanas par bērna iedabu. Pēc Ruso domām, galvenais uzdevums ir veicināt cilvēka dabiskos aizmetņus un instinktīvās reakcijas, nevis kavēt tās. Tādējādi Ruso tiešā veidā vērsās pret 18. gadsimtā izplatīto pieņēmumu, ka bērnam jau laikus ir jāiemāca pieaugušo pienākumi.

Lai ievērotu pēctecību un spētu izskaidrot bērna attīstības nozīmīgākos posmus, savu stāstījumu grāmatā Ruso sāk ar zīdaiņa un bērna agrīno fizisko un emocionālo attīstību. Romānā “Emīls jeb par audzināšanu” autors mēģina skaidrot, kā atrisināt pretrunas starp dabisko cilvēku, kurš ir “viss pats par sevi”, un sabiedrības dzīves sekām. Tātad Ruso, rakstot šo darbu, jau izprata milzīgo atšķirību starp to, kādai būtu jābūt brīva indivīda attīstībai, izaugsmei, izglītībai, pasaules uztverei pretstatot indivīdu, kurš tiek izglītots, audzināts, lai būtu “derīgs” pastāvošajai valsts iekārtai kā pilsonis.

Ruso atzīst, ka katrai sabiedrībai “jāizvēlas starp cilvēka vai pilsoņa radīšanu”, ka labākās sociālās institūcijas ir tās, kas vislabāk prot denaturēt¹³ (pārveidot) cilvēku, atņemt viņam absolūto eksistenci, lai dotu viņam relatīvo un pārveidotu savu “es” kopējā vienotībā. Varētu šķist, ka filosofa skatījumā pastāvošais bērnu audzināšanas process ir pilnībā negatīvs. Tomēr Ruso uzskata, ka tā nav – romāns ir mēģinājums izskaidrot, kā dabiskais cilvēks var dzīvot pastāvošajā sabiedrībā (*Montin*, 1908, 316).

Jāmin, ka daudzi Ruso grāmatā esošie ieteikumi bērnu audzināšanā ir bijuši citu izglītības reformatoru ideju pārformulējumi vai plašāki un drosmīgāki skaidrojumi. Piemēram, Ruso atbalsta Loka ideju par bērnu ķermeņa rūdišanu pret gadalaiku maiņām, klimatisko apstākļu, dabas stihiju nevaldāmību, badu, slāpēm un nogurumu. Rūdiņums veido cilvēka raksturu un gara stiprumu, kas ir ārkārtīgi svarīgi personības veidošanas procesā, ņemot vērā, ka apgaismības laikmeta dzīves apstākļi indivīdam bija krietni grūtāki, ja tos salīdzina ar mūsdienu pasauli. Apgaismotājs arī uzsver, cik bīstama ir bērna satīstīšana un cik izdevīgi

¹³ Denaturēt cilvēku Ruso izpratnē nozīmē veidu, kā indivīdā apspiest dažus dabiskos instinktus, kuri plašāk tika aprakstīti darbā “Par sabiedrisko līgumu jeb politisko tiesību principu”.

ir tas, ka mātes pašas baro savus zīdaiņus. Satīstīšanas bīstamību viņš skaidro ar izziņas un attīstības procesu kavēšanu, jo bērna kustību lauks tiek ierobežots un izziņa apstājas. Ruso atbalstīja zīdīšanu un apgalvoja: “Lai mātes pašas zīda bērnus – morāle reformēsies, dabas jūtas pamodīsies katrā sirdī, valsts atjaunosies!” (*Rousseau*, 1979).

Lai gan šis ir idealizēts pārspilējums un Ruso tiek kritizēts par tik drosmīgiem un brīžiem nepamatotiem apgalvojumiem, tomēr tas atspoguļoja filosofa optimistisko skatījumu uz pasauli un mazajiem, bet nenoliedzami būtiskajiem soļiem, kuri veicina pasaulē ienākušās dzīvības potenciālo attīstību, psiholoģisko noturību, par kuru pats autors nebūt nenojauta. Virzoties bērna attīstībā pa posmiem, nākamais ir bērna sākotnējā mijiedarbība ar apkārtējo pasauli. Filozofs uzskatīja, ka šajā indivīda attīstības segmentā bērnu izglītošanā liels uzsvars būtu jāliek uz apkārtējās vides izziņāšanu un mazāks – uz tradicionālo izglītību, kur zināšanas tiek iegūtas no grāmatām. Autors to pamato, ka bērna mijiedarbība ar pasauli spēj iedzīvināt viņa maņu attīstību un līdz ar to ilgtermiņā attīsta spēju domāt, pieņemt lēmumus un izdarīt secinājumus.

Indivīda izglītībai un profesijas izvēlei Ruso skatījumā bija jābūt saskanīgai ar to, ka bērnam ir jāmaņa viņa dzimumam, vecumam un interesēm atbilstošas roku prasmes, kas izskaidrotu bērnam lietu uzbūvi, liktu saprast dažādu mehānismu sarežģītību un iemācītu darba tikumu. Filozofs akcentē, ka izvēlētā roku prasme bija jāizvēlas un jāskolojas, izmantojot cienīgus paraugus. Tad, kad visas primārās prakses indivīda attīstībā, izglītībā un izaugsmē bija sasniegtas, autors pievērsās indivīda garīgumam. Romāna varonim kļūstot par fiziski spēcīgu personu, kas ir iemācījusies uzmanīgi vērot apkārtējo pasauli, ir pienācis laiks pēdējam izglītības posmam. Te Ruso min izjūtas: “Mēs esam izveidojuši aktīvu un domājošu būtni. Mums, lai pilnveidotu cilvēku, atliek tikai izveidot mīlošu un jūtīgu būtni – tas ir, pilnveidot saprātu ar jūtām.” (*Rousseau*, 1979, 202–207)

Kad romāna varonis Emīls ir kļuvis par pusaudzi, tas ir brīdis, kad indivīda domāšana un izpratne ir manāmi attīstījusies. Ruso uzskata, ka tikai šajā attīstības posmā indivīds spēj izprast sarežģītas cilvēciskas emocijas, īpaši līdzjūtību. Domātājs apgalvo: lai gan bērns nespēj nostāties citu vietā, tomēr, sasniedzis pusaudža vecumu, viņš kļūst spējīgs to darīt, un tad indivīdu beidzot var ievest pasaulē un socializēt.

Līdztekus tam, ka Emīla pusaudža gados audzinātājs iepazīstina briedumu sasniegušo puisi ar sabiedrību, viņš iepazīstina Emīlu arī ar reliģiju. Pēc Ruso domām, bērni līdz aptuveni 15 vai 16 gadu vecumam nespēj saprast tādus abstraktus jēdzienus kā dvēsele, tāpēc iepazīstināt viņus ar reliģiju ir bīstami. Viņš raksta: “Mazāks ļaunums ir nezināt dievišķību nekā to aizvainot.” Turklāt, tā kā bērni nespēj izprast sarežģītus reliģiskus jēdzienus, viņš norāda, ka bērni tikai deklamēs to, kas viņiem tiek stāstīts, jo viņi nespēj ticēt (*Rousseau*, 1979, 259).

Ruso pievēršas ne tikai romāna galvenā varoņa Emīla, bet arī viņa topošās sievas Sofijas izglītošanai. Savu aprakstu par Sofiju – ideālo sievieti – Ruso sāk ar slaveno fragmentu, kurā apraksta vīriešiem un sievietēm raksturīgās atšķirības:

“Viņi ir vienlīdzīgi tajā, kas viņiem ir kopīgs. Tur, kur viņi atšķiras, viņi nav salīdzināmi. Ideālai sievietei un ideālam vīrietim nevajadzētu būt līdzīgiem ne pēc prāta, ne pēc izskata, un pilnība nav pakļauta ne vairāk, ne mazāk. Dzimumu savienībā katrs dod vienādu ieguldījumu kopējā mērķa sasniegšanā, bet ne vienādā mērā. No šīs dažādības izriet pirmā piedēvējamā atšķirība abu dzimumu morālajās attiecībās.” (*Rousseau, 1783, 31*)

Pēc Ruso domām, “viss, kas vīrietim un sievietei ir kopīgs, pieder pie sugas, un .. viss, kas tos atšķir, pieder pie dzimuma” (*Rousseau, 1979, 358*). Ruso apgalvo, ka sievietei jābūt pasīvai un vājai, jāizrāda maza pretestība un tā ir radīta īpaši, lai izpatiktu vīrietim; tomēr viņš piebilst, ka vīrietim savukārt vajadzētu izpatikt viņai, un vīrieša dominanci skaidro kā tikai viņa spēka fakta funkciju, t. i., kā strikti dabisku likumu pirms mīlestības likuma ieviešanas.

Ruso nostāja attiecībā uz sieviešu audzināšanu, tāpat kā citas grāmatā “Emīls jeb par audzināšanu” (turpmāk – “Emīls”) aplūkotās idejas, atspoguļo tālaika sajūtas sabiedrībā, par kurām netika runāts. Astoņpadsmitajā gadsimtā sieviešu izglītība tradicionāli bija vērsta uz mājsaimniecības prasmēm – arī šūšanu, mājturību un ēst gatavošanu, jo sievietes tika mudinātas palikt sev piemērotās sfērās, ko domātājs aizstāv. Ruso nostāju sieviešu jautājumā kritizēja angļu rakstniece, filosofe un sieviešu tiesību aizstāve Mērija Volstounkrafta (*Mary Wollstonecraft, 1759–1797*), kura grāmatā “Sievietes tiesību attaisnošana” (*A vindication of the rights of woman*) detalizēti sniedza pretargumentus Ruso skatījumam uz sieviešu izglītošanu. Tāpat arī franču rakstniece Luīze Depinē (*Louise d'Epinau, 1726–1783*) nepiekrīta Ruso redzējumam uz sievietes izglītību. Rakstniece uzskatīja, ka sieviešu izglītība ietekmē viņu lomu sabiedrībā, nevis dabiskās atšķirības, kā to min Ruso (*Hageman, 1991, 28*).

Visbeidzot, iztīrājot romāna galvenā varoņa izaugsmes un attīstības posmus, Ruso pieskaras Emīla politiskajai audzināšanai, kas, pēc filosofa domām, ir svarīgs posms katra indivīda attīstībā un izaugsmē. Plašāk politiskā audzināšana netika tīrīta, bet, iekļaujot grāmatā īsu darbu “Par sabiedrisko līgumu jeb politisko tiesību principi” versiju, tika ievirzīta filosofa domas attīstība. Viņa politiskais traktāts “Sabiedrības līgums” tika publicēts tajā pašā gadā, kad “Emīls”. Tāpat kā romānu “Emīls”, arī darbu “Par sabiedrisko līgumu jeb politisko tiesību principi” valdība drīz vien aizliedza, jo tajā tika paustas pretrunīgas teorijas par vispārējo gribu. Tomēr versija, kas iekļauta romānā “Emīls”, netika aplūkota plašāk un skaidrota sīkāk. Grāmatā tika iekļauta nodaļa, kur skaidrota spriedze starp Suverēnu un izpildvaru, vienlaikus tika sniegta atsauce uz oriģinālo darbu, kur indivīds varēja plašāk iepazīties ar filosofa redzējumu (*Rousseau, 1979*).

Plaši pazīstamais domātāja darbs “Emīls” tika aizliegts Parīzē un Ženēvā un savā izdošanas gadā pat tika publiski dedzināts. Savukārt Franču revolūcijas laikā tas piedzīvoja atdzimšanu un kalpoja par iedvesmas avotu jaunajai izglītības sistēmai Francijā Voltēra biedrībā. Pēc tam tapa autora nozīmīgākais un pazīstamākais darbs “Par sabiedrisko līgumu jeb politisko tiesību principi” (*Du contrat social: ou, Principes du droit politique*, 1762), kur tiek padziļināti pētīta un paplašināta politisko ideju attīstība, galveno uzvaru liekot uz darbu “Otrais diskurss”, kas ietvēra sociālās nevienlīdzības problemātiku. Šim aspektam tika veltīts izdevums “Politiskās ekonomikas diskurss” (*Discours sur l'économie politique*, 1758), kas tika balstīts uz 1755. gadā “Enciklopēdijā” publicēto rakstu.

“Par sabiedrisko līgumu jeb politisko tiesību principi” tiek uzskatīts par Ruso nozīmīgāko darbu. Tajā filozofs ne tikai ir izveidojis virkni joprojām lietotu politisku koncepciju, bet arī definējis pamatprincipus nāciju pašnoteikšanai un tautu suverenitātei (Ījabs, 2013, 177). Raugoties uz indivīda dabisko stāvokli, par galveno cilvēka nevienlīdzības cēloni Ruso uzskata sabiedriskās nevienlīdzības un privātīpašuma iespaidu uz modernā cilvēka morāli un asi kritizē to. Domātāja nozīmīgākais darbs nav atraujams no tālaika pastāvošās sabiedriskās kārtības un ietver zināmu filozofiskās antropoloģijas tradīciju, kur tiek nodalīti divi virzieni / diskursi. Izdevumā “Politiskās ekonomikas diskurss” un iepriekš minētajā Hobsa darbā “Leviatāns”, pēc kura iznākšanas mainījās skatījums uz valsti, tās pārvaldes sistēmu, tika runāts par sabiedriskā līguma nozīmi, kas aplūko valsts izcelsmi piesaistē noteiktai cilvēka izpratnei par dabisko jeb pirmspolitisko¹⁴ stāvokli valstī (*Ibid.*, 181).

Ruso raksturo pāreju no dabiskā stāvokļa uz pilsonisku stāvokli. Šī pāreja cilvēkā izraisa ievērojamas pārmaiņas, aizstājot viņa uzvedībā instinktu ar taisnīgumu un piešķirot viņa darbībām morāli. Līdz ar sabiedrisko līgumu cilvēks zaudē viņa dabisko brīvību, kuru ierobežo tikai indivīda spēki. Tā ir jānošķir no pilsoniskās brīvības, ko ierobežo vispārējā griba un īpašums. Viens no pilsoniskā stāvokļa ieguvumiem saskaņā ar Ruso ir morālā brīvība, jo tikai tā patiešām padara cilvēku par sevis paša saimnieku. Savukārt paklausība likumam, ko pats sev esi noteicis, ir brīvība (Ruso, 2013, 28–29).

Tas, kas ir labs un kārtībai atbilstošs, tāds ir lietu dabas dēļ un nav atkarīgs no cilvēku vienošanās; pastāv universāls taisnīgums, kuru emanē tikai prāts. Taču šim taisnīgumam, lai mēs to pieņemtu, jābūt savstarpīgam. Tātad ir vajadzīgas vienošanās un likumi, lai savienotu tiesības ar pienākumiem un taisnīgums sasniegtu mērķi. Civilizētā situācijā visas tiesības ir fiksētas likumā (Ruso, 2013, 45).

¹⁴ Sk. plašāk Ruso, Ž. Ž. (2013). *Par sabiedrisko līgumu jeb politisko tiesību principi*. Zvaigzne ABC, pēcvārds.

Ruso skatījumā sabiedriskais līgums bija ietvars pārdomām par cilvēku un valsts attiecībām. Indivīds ir dabiski savtīgs, bet cilvēka savtīgums nenoved pie Hobsa minētā visu kara pret visiem. Tomēr Ruso uzskata: kamēr vairāki apvienojušies cilvēki uzskata sevi par vienu kopēju ķermeni, viņiem ir tikai viena griba, kas saistīta ar kopēju pašsaglabāšanos un vispārēju labklājību (Ruso, 2013, 113). Viņš skaidroja, ka cilvēku savstarpējās attiecībās pastāv krietni sarežģītākas konstrukcijas, protams, neatceļot to, ka savtīgums un konkurences elements, kas saistīts ar cīņu par dzīvei nepieciešamajiem resursiem, paliek, savtīgumu un konkurenci minot kā vienlīdzīgu saskarsmes līmeni gan cilvēkiem, gan dzīvniekiem. Vienlaikus Ruso uzsvēra, ka cilvēku savstarpējo attiecību pamatā ir tādi attiecību veidi kā cieņa, mīlestība, taisnīgums, nožēla un citi. Respektīvi, indivīda pašizpratne ir cieši saistīta ar viņa novērtējumu citu acīs, te balstās nošķirums starp nepieciešamo savtīgumu, kas vērsts uz cilvēka pašsaglabāšanos, un patoloģisku patmīlību, kas saistīta ar iedomību, skaudību un ilgtermiņā rezultējas ar sociālajiem konfliktiem (Ījabs, 2013, 182).

Tāpat Ruso pauž atziņu, ka modernās sabiedrības galvenā problēma ir cilvēku savstarpējā atkarība, kas saistīta ar rūpēm par varu jeb sociālo statusu, jeb reputāciju. Filofofa skatījumā savā dabiskajā stāvoklī cilvēks ir brīvs, neatkarīgs un spējīgs uz līdzjutību pret citiem kā sev līdzīgiem indivīdiem. Tā kā cilvēks ir apveltīts arī ar pilnveidošanas spējām, pakāpeniski arvien lielāku ietekmi gūst cilvēku nedabiskā sociālā nevienlīdzība. Šī nedabiskā sociālā situācija, atsaucoties uz privātīpašuma nozīmi indivīda dzīvē, ir uzskatāma par patvaļīgu izgudrojumu egoistisku indivīdu interesēs.

Rezultātā veidojas nepieciešamība pēc rūpēm par sociālo statusu, kas tiešā veidā ir saistītas ar konkurenci un vajadzību arvien vairāk izteikties par to, kas neesi, proti, rūpēm, kas saistītas ar autentiskuma zudumu. Tāpēc kā labas sabiedrības pamatpazīme izveidojas liekulība (Ījabs, 2013, 183). Sabiedriskajiem procesiem attīstoties, vienlaikus rodas jauna sociālā nevienlīdzība starp tiem, no kuriem ir atkarīga kāda sociālā statusa iegūšana, un tiem, kuri ir spiesti izlikties, lai šo statusu iegūtu. Tādējādi indivīds zaudē savu autentiskumu un ir pakļauts sabiedriskās domas postošajai ietekmei.

Teorētika izpratnē cilvēks no dabas ir labs un spējīgs uz racionālu, savtīgu rīcību, kā arī uz līdzjutību, kas apliecina viņa saikni ar citiem cilvēkiem. Taču sabiedrība spēj viņā attīstīt patmīlību, egoismu un nežēlību, un modernajā pasaulē tieši tas arī notiek. Ruso uzsver, ka definētās īpašības nebūt nav indivīdam nepieciešamas un tām nav jāpastāv jebkurā cilvēku sabiedrībā. Tāpēc ir iespējams izveidot tādas sociālās institūcijas, kas attīstītu cilvēkā racionālo un morālo sākotni, nevis padarītu viņu par liekulīgu un varaskāru egoistu (Ījabs, 2013, 183). Apgaismības laika teorētika skatījumā vissvarīgākā bija kopiena, tās attīstība, izaugsme, nākotne, bet par primārajām tika definētas kopīgās intereses.

Ruso skrupulozā sabiedrībā sensitīvo jautājumu izpēte, oriģinalitāte un intelektuālā drosme, kā arī viņa anonimitātes pasludināšanas politika sagādāja viņam nopietnas nepatīkšanas. Tika uzsākta juridiska izmeklēšana pret Ruso romānu "Emīls", jo tur bija iekļautas tam laikam drosmīgas pārdomas par reliģijas nozīmi cilvēka / bērna dzīvē, kas radīja apkārtējo sašutumu. Tas pats notika arī pret grāmatu "Par sabiedrisko līgumu jeb politisko tiesību principu". Valdošās elites spiediena dēļ Ruso vairākus gadus pavadīja trimdā – vispirms Šveicē, vēlāk Anglijā. Pēc tam no 1767. līdz 1770. gadam viņš dzīvoja Francijā ar pseidonīmu mesjē Reno (*Monsieur Renou*). Filosofo vēlākie darbi tika izdoti apkopotā versijā ar nosaukumu "Atzišanās" (*Les confessions*, 1790), kas gleznaini, bet vienlaikus informatīvi skaidroja nozīmīgas politiskās un sociālās problemātikas idejas, kuras ietekmēja nākamās paaudzes. Nenoliedzama ir apgaismotāja ietekme uz Franču revolūcijas notikumu attīstību un gaitu. Ruso nomira 1778. gadā, un 1794. gadā viņa pelni tika pārāpbedīti Parīzes panteonā (*Panthéon*).

Žans Žaks Ruso, tāpat kā Tomass Hobss un Džons Loks, aplūkoja indivīda dabisko stāvokli. Loks definēja privātipašuma nozīmi indivīda dzīvē, uzskatot to par vienu no pamatvērtībām un cilvēka pamattiesībām. Ruso kritizēja Hobsa redzējumu par indivīdu un, pretēji viņam, uzskatīja, ka savstarpēja sacensība un bailes citam no cita rada atkāpšanos no dabiskā stāvokļa, kas aizsākas ar privātipašuma definēšanu (Sedlenieks, 2009, 1). Ruso izteica domu, ka cilvēki savstarpējā attieksmē citam pret citu savā būtībā ir labvēlīgi noskaņoti. Tomēr dažreiz apstākļi, kādos tie atrodas, maina viņu pozīciju un uzskatus par sabiedrību, un izraisa agresivitāti. Pēc Ruso domām, cilvēki pēc dabas cits pret citu ir noskaņoti labvēlīgi. Turpretī Hobss sabiedrībā un indivīdā saskatīja savstarpējo agresivitāti. Ruso pauda nostāju, ka civilizācijas un valstu veidošanās aizsāka sistematisku agresivitāti, savukārt Hobss uzskatīja, ka valsts ir būtisks priekšnosacījums cilvēku dabiskā naidīguma iegrožošanai un tātad – civilizācijai. Jāpiemin, ka abu klasiķu darbi bija balstīti teju vai tikai veselā saprāta argumentos un pašu novērojumos (*Ibid.*).

Hobsu un Ruso saista teorētisks dialogs par to, kāds pēc dabas ir cilvēks – mierīgs un uz sadarbību vērsts vai vardarbīgs un individuālists (Sedlenieks, 2009, 1). Te svarīgs ir arī Loka viedoklis un ieguldījums sabiedrības attīstībā, jo, definējot pamattiesības, indivīdam ir sniegtas valsts garantijas, kas viņu aizsargā, tādējādi potenciāli samazinot Hobsa minēto agresivitāti. Tā kā sabiedrībā pastāv zināmas garantijas, indivīda attieksme pret apkārtējo vidi mainās, tāpēc tas paliek civilizācijas attīstības iespējas nākotnē.

Nevar noliegt teorētiku redzējumu par cilvēka attīstību cauri gadsimtiem. Ruso 18. gadsimtā turpināja Hobsa un Loka idejas par cilvēka dabiskā stāvokļa izmaiņām. Pretēji Hobsa redzējumam, franču apgaismības filsofs savos uzskatos balstījās doktrīnā, ka cilvēks pēc savas dabas ir labs, tomēr sabiedrība viņu

padara ļaunu, jo, iegūstot zināmu statusu sabiedrībā, viņš iegūst arī privilēģijas, kas cilvēka dabu bojā. Tas padara cilvēku nenovīdīgu. Aplūkojot šo domātāju pārdomas par sabiedrību un ņemot vērā, ka, zinātnei attīstoties, mainījās vērtību sistēma sabiedrībā, izpratne par pastāvošo kārtību neatgriezeniski mainīja izpratni par cilvēka dabu.

Septiņpadsmitā un astoņpadsmitā gadsimta laikmeta domātāju teksti tiek uzskatīti par mudinājumu politiskām pārmaiņām tālaika Eiropā. Hobss definēja valsts nozīmi cilvēka dzīvē un pilsonisko apzināšanos, jo visu karš pret visiem neveicina progresu, bet tieši pretēji – palēnina attīstību. Loks spēja saredzēt katram indivīdam nepieciešamās pamatvērtības, lai aizsargātu cilvēka dzīvību un noteiktas izvēles, kā veidot savu dzīvi, proti, indivīda brīvību un privātīpašumu. Šo pamatvērtību definējums ir sniedzis demokrātijai būtiskas priekšrocības attiecībā pret citiem režīmiem, un šo vērtību esamība ir veicinājusi sabiedrības progresu, izaugsmi un attīstību.

Apgaismības izpratnē domāšana ir vienotas zinātniskās kārtības radīšana un faktuālo zināšanu atvedināšana no principiem, vienalga, vai tie būtu patvaļīgi iedibinātās aksiomas iedzimtas idejas vai augstākas abstrakcijas. Loģikas likumi minētās kārtības ietvaros veido vispārīgākās attiecības (Horkheimers un Adorno, 2009, 128). Zinātnei pašai vairs nepiemīt nekāda izpratne par sevi – tā ir vien instruments. Turpretī apgaismība ir filosofija, kas, pieķērusies liberālisma idejām, patiesību identificē ar zinātnisku sistēmu (*Ibid.*, 132, 139). Hobss definēja dabisku, indivīdam neatņemamu tiesību kopu, Loks – cilvēka pamatvērtības, savukārt Ruso izveidoja modernās politikas konceptu tautu suverenitātei.

Sabiedrībai cikliski attīstoties, tiek izdzīvoti dažādi pilnveides procesi, nonākot līdz indivīda pamatvērtībām. Līdzīgi kā apgaismības laikmeta domātāji raudzījās uz indivīdu no dažādiem skatpunktiem, mēģinot saskatīt cilvēka dabisko stāvokli un tā iekšējās izaugsmes un motivācijas virzītājspēku, arī mūsdienās indivīds sabiedrībā identificē sevi ar noteiktām sociālajām vērtībām. Apgaismība savā attīstības ceļā atbrīvoja harmonijas un pilnības idejas no to hipostazēšanas¹⁵ reliģiozā viņšaulē, padarot tās par sistēmā izkārtotiem kritērijiem cilvēka centieniem (Horkheimers un Adorno, 2009, 137). Respektīvi, apgaismības idejas bija saistītas ar vērtību sistēmas maiņu sabiedrības uztverē no konservatīvām, kas balstījās kristietības pamatpostulātos, uz zinātnē pamatotām liberālām, loģiskām likumsakarībām, kuras savu apliecinājumu guva zinātniskā pamatojamībā.

Vērtību maiņa sabiedrībā nenotiek ātri, jo līdz apgaismības domātāju izvīrītājiem postulātiem, strauji virzoties no ierastā dzīves modeļa, kur paklausība

¹⁵ Hipostazēšana – objekta īpašību, attiecību vai abstraktu jēdzienu pārvēršana par patstāvīgi eksistējošiem objektiem. *Tēzaurus*. <https://tezaurus.lv/hipostaz%C4%93%C5%A1ana>

bija ikdiens, aicinājums izmantot savu sapratni tam laikam bija strīdīgs. Tāpēc sākotnēji to noliedza; brīvās, liberālās domas virzītājus vajāja, savu ideju vārdā tiem nācās pamest mājas un doties dzīvot citur. Taču šeit aplūkoto filosofu idejas nepalika nepamanītas, un viņu pasaules redzējums tika attīstīts un pilnveidots. Apgaismības domātāji sniedza neatņemamu ieguldījumu mūsdienu pasaules redzējuma īstenošanā, kur 18. gadsimtā izvirzītās un definētās idejas ir kļuvušas par demokrātiskas valsts pamatiezīmi un neatņemamu cilvēktiesību sastāvdaļu.

Nobeigums

Apgaismības laikmeta pamati ir likti laikposmā no 17. līdz 19. gadsimtam, un tam ir raksturīga filosofijas un zinātnes attīstība. Zinātniskās analīzes nostiprināšanās rezultātā Eiropā samazinājās baznīcas un garīdzniecības ietekme plašākā nozīmē, kas līdz tam strukturēja varas attiecības Eiropā. Apgaismības periodā pieauga racionālisma nozīme – zinātne aicināja cilvēka prātu meklēt atbildi uz sabiedrības un pasaules kontekstā nozīmīgiem jautājumiem. Reliģiskās ietekme mazinājās, tāpēc tika apšaubīta karaļa absolūtā vara (vai absolūtisms), kas mainīja attiecības starp varu un sabiedrību.

Katrā nodaļā tika parādīts, kā apgaismības laika domātāji Tomass Hobss, Džons Loks un Žans Žaks Ruso vienā laika periodā no atšķirīgiem skatpunktiem ir raudzījušies uz cilvēka dabisko stāvokli, atklājot diametrāli pretējas īpašības, kuras veido indivīdu un raksturo tā laika sabiedrību. Hobsa skatījums uz cilvēka dabisko stāvokli izrietēja no viņa paša piedzīvotās atmosfēras sabiedrībā, kur valstī valdīja pilsoņu karš un reliģiskie konflikti. Šāda gaisotne radīja nemiera, baiļu, nenoteiktības un nežēlības pilnu skatījumu uz sabiedrību, kur visi karoja pret visiem. Tādā situācijā attīstība un izaugsme nav iespējama, tāpēc domātājs izstrādāja valsts teoriju, kur, pakļaujoties vienam suverēnam un daļēji nododot savas tiesības, ir iespējams iegūt zināmu stabilitāti un mieru sabiedrībā, kas bija ārkārtīgi nepieciešami, lai neveidotos vēl lielāks pagrimums.

Loks, Hobsa ideju turpinātājs, dzīvoja miera laikos un raudzījās uz sabiedrību no cita skatpunkta, jo, pilsoņu karam noslēdzoties un karā uzvarot parlamentāro ideju aizstāvjiem, pakāpeniski mainījās valsts pārvaldes forma un karaļa vara tika ierobežota. Lai gan parlamentāriešu idejas aizvien vairāk nostiprinājās, situācija valstī bija nestabila. Tāpēc filosofs pameta Angliju un devās dzīvot trimdā. Loks bija mūsdienu liberālās domas pamatlicējs un raudzījās uz cilvēku kā vērtību pašu par sevi, pamatojot to ar faktu, ka Dieva radības dabiskajā stāvoklī ir brīvas un vienlīdzīgas.

Viņa darbība sniedza ieguldījumu cilvēktiesību attīstībā, pamatojot, ka pašsaglabāšanās dēļ cilvēka rīcībā, no vienas puses, bija dabiskās tiesības uz dzīvību,

brīvību un īpašumu, no otras – tiesības spriest tiesu savā lietā. Otrās tika nodotas sabiedrībai; iestājoties valstī, indivīdi nebija beztiesīgi. Būtisks ir arī Loka izveidotais varas dalījums starp likumdevēju, izpildvaru un federatīvo varu, kas sākotnēji ietvēra valsts ārpolitisko darbību. Loka kā cilvēktiesību pamatlicēja ieguldījums sabiedrības attīstībā bija tā laika periodam revolucionārs, mūsdienās tā ir neatņemama civilizētas sabiedrības sastāvdaļa, kura veido cilvēka dzīvi ikdienā.

Franču filosofs Ruso formulēja hipotētisku pieņēmumu par cilvēku dabisko stāvokli, kurā cilvēki ir dzimuši brīvi, ar tiesībām uz pašsaglabāšanos, un savos darbos kritizēja Hobsu par to, ka viņš nespēja saskatīt paša izveidotās sistēmas neiespējamību savienojumā ar kristietību, minot, ka garīdznieka intereses vienmēr būs spēcīgākas par valsts interesēm. Pretēji Hobsam, Ruso uzskatīja, ka cilvēks ir miermīlīgs un pašpietiekams, viņam ir pastāvīga vēlme pilnveidoties, savukārt attīstība un izaugsme veicina privātīpašuma nepieciešamību. Privātīpašums Ruso redzējumā bija negatīvs aspekts cilvēka dzīvē, jo tas veicināja nevienlīdzību starp sabiedrības locekļiem, kas ilgtermiņā noveda līdz despotismam. No šī stāvokļa, pēc filosofa domām, indivīds varēja izkļūt, tikai noslēdzot sabiedrisko līgumu un tādā veidā pārvarot savu egoistisko iedabu, *kļūstot no mantas vai labklājības pilsoņa par valsts pilsoni*.

Tāpat Ruso pauž atziņu, ka modernās sabiedrības galvenā problēma ir cilvēku savstarpējā atkarība, kas saistīta ar rūpēm par varu jeb sociālo statusu, jeb reputāciju. Indivīdam rūpējoties par savu reputāciju, tiek zaudēts autentiskums, proti, indivīds tiek pakļauts postošai un neatņemamai sabiedriskās domas ietekmei. Filofofā izpratnē, cilvēkam piedzimstot, tas no dabas ir labs un spējīgs uz racionālu, savtīgu rīcību, kā arī uz līdzjūtību, kas apliecina viņa saikni ar citiem cilvēkiem. Vienlaikus sabiedrība spēj indivīdā attīstīt patmīlību, egoismu un nežēlību. Raugoties modernajā pasaulē, no šī aspekta sabiedrība kopumā un indivīds kā tās sastāvdaļa nav varējuši izvairīties. Filofofs minēja, ka nosauktajām negatīvajām īpašībām nebūtu jābūt par normu, tām nebūt nav jāpastāv jebkurā cilvēku sabiedrībā. Civilizētās sabiedrības mērķis būtu veidot tādas sociālās institūcijas, kas attīstītu indivīdā racionālo un morālo izpratni un atbildību, nevis padarītu sabiedrību par liekulīgu, varaskāru un egoistisku.

Aplūkojot apgaismības laikmeta domātāju skatījumu uz cilvēka dabisko stāvokli, jāsecina, ka katra domātāja ieguldījums ir bijis nozīmīgs solis civilizētās pasaules attīstībā. Lai gan filofofi lūkojās uz indivīdu, sabiedrību un valsts attīstību no atšķirīgiem skatpunktiem, katrs no viņiem sniedza būtisku pienesumu Rietumu civilizācijas attīstībā un izaugsme – tādā, kādu mēs to zinām šodien.

Teorētiku viedokļu nesakritība un kritika veicināja pārdomas par cilvēka dabisko stāvokli, kas ne tikai ļāva definēt cilvēka dabas īpatnības, bet – tieši pretēji – veicināja cilvēka būtības, jēgas meklējumus, katram nākamajam domātājam

papildinot un daudzpusīgāk izzinot cilvēka būtību. Tas ļāva aplūkot cilvēka dabas pretrunīgumu, kas slēpjas katra indivīda domāšanā, sajūtu (uztveres) un domu attiecībās, valodas, vārda, vārdu un lietu atbildēs. Tika izzināta esošās vides ietekme, sociālā slāņa, iepriekšējās pieredzes, iespējamās izglītības nozīme indivīda sapratnes veidošanā. Apgaismības laikmeta domātāji iezīmēja turpmāko Rietumu pasaules attīstības virzienu. Viņu izstrādātās teorētiskās pārdomas ir tieši ietekmējušas valstu, nacionālās apziņas, nacionālās valsts, cilvēktiesību, cilvēka cieņas attīstību – tādu, kādu mēs to pazīstam šodien.

THE NATURAL STATE OF HUMAN BEINGS ACCORDING TO HOBBS, LOCKE AND ROUSSEAU

Summary

Foundations of the Enlightenment were laid down between the 17th and 19th centuries as philosophy and science continued to develop. Consolidation of scientific analysis in Europe led to decline in the influence of the church and the clergy, which up until then had formed power relations in Europe. The Enlightenment saw the rise of rationalism: science challenged the human mind to seek answers to questions of importance in the context of society and the world. The importance of religion started to decline, and with it the belief in the absolute power of kings (absolutism), which changed the relationship between power and society.

The views of Thomas Hobbes on the natural state of human beings was the result of his own experience – he lived in a society where civil war and religious conflicts were rampant. The atmosphere in which the thinker lived created a vision of anxiety, fear, uncertainty and cruelty in a society where it was everyone's war against all. In such a situation, development and growth were impossible, so the thinker developed the theory of the state, in which he saw that by submitting to one sovereign and partially surrendering one's rights, it is possible to obtain a certain stability and peace in society, which was desperately needed to prevent even greater decay.

John Locke was the founder of modern liberal thought, he looked at man as a value in themselves, based on the fact that God's creatures in their natural state are born free and equal. During his lifetime, he contributed to the development of human rights, arguing that, for his own self-preservation, man had the natural right to life, liberty and property on the one hand, and the right to judge his own cause on the other. The division of powers between the legislature, the executive

and the federal government, which originally included foreign policy activities of the state, were also an important contribution made by Locke. His contribution to the development of society as the founder of human rights was revolutionary for the period; today, it is an integral part of civilised society that shapes people's daily lives.

Rousseau first formulated a hypothetical assumption of the natural state of man, in which human beings are born free, with the right to self-preservation. Rousseau criticised Hobbes for failing to see the impossibility of his own system combined with Christianity, arguing that the interests of the clergy would always be stronger than those of the state. Contrary to Hobbes, Rousseau believed that man is peaceful and self-sufficient, that man has an independent desire to improve themselves, that improvement and growth contribute to the need for private property. Private property in Rousseau's vision was a negative aspect of human life, as it contributed to inequality between members of society, which in the long run led to despotism. In the philosopher's view, the only way out of this state of affairs was for the individual to conclude a "Social Contract" and thus overcome their selfish nature by becoming a citizen of the state, rather than a citizen of property or wealth. The transition mentioned by Rousseau brought about a remarkable change in man's consciousness, replacing instinct with justice in their behaviour and investing their actions with morality.

The opposing views of these philosophers, as well as criticism towards their writings stimulated reflection on the "natural state" of man, which made it possible not only to define peculiarities of human nature but, on the contrary, to promote the search for the essence of man. Each successive thinker added to and diversified the knowledge of man's essence. The thinkers of the Enlightenment charted the future course of the Western world. The theoretical reflections they developed have directly influenced the development of states, national consciousness, the nation state, human rights and human dignity as we know it today.

Literatūra

1. Apsīte, L., Ķilis, R., Lasmane, S., Rozenvalds, J., Semane, T., un Vilnīte, O. (2000). *Filozofijas vēsture. Rietumeiropas filozofija 14.–18. gs.* Zvaigzne ABC.
2. Bonhēfers, D. (1992). No piezīmēm "Pēc desmit gadiem" (1942–1943). *Grāmata, 1.*
3. Delius, C., Gatzemeier, M., Sertcan, D., & Wünschler, K. (2006). *Filozofijas vēsture. No antīkās pasaules līdz mūsdienām.* Jāņa Rozes apgāds.
4. Deksnis, E. B. (1998). *Eiropas apvienošanās, integrācija, suverenitāte.* Junda.
5. European Council. (1993). *Pievienošanās kritēriji (Kopenhāgenas kritēriji)*. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=LEGISSUM:accession_criteria_copenhagen
6. Hageman, J. K. (1991). *Les Conversations d'Emilie: The education of women by women in 18th century France.* The University of Wisconsin.

7. Hobbes, T. (1651). *Leviathan or the matter, forme, and power of common-wealth ecclesiastical and civil*. London, 1651.
8. Hobbes, T. (1966). *Leviathan oder Stoff, Form und Gewalt eines kirchlichen und bürgerlichen Staates*. Frankfurt a. M.
9. Hobbes, T. (2016). *On the citizen*. Cambridge University Press.
10. Horkheimers, M., un Adorno, T. V. (2009). *Apgaismības dialektika*. Laikmetīgās mākslas centrs.
11. Ījabs, I. (2013). *Par sabiedrisko līgumu*. Zvaigzne ABC.
12. Kēnings, M. (2010). *Cilvēktiesības*. Tiesu namu aģentūra.
13. LeBuffe, M. (2006). Paul-Henri Thiry (Baron) d'Holbach. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford encyclopedia of philosophy*.
14. Liotārs, Ž. F. (2008). *Postmodernais stāvoklis. Pārskats par zināšanām*. Laikmetīgās mākslas centrs.
15. Loks, Dž. (1977). *Eseja par cilvēku*. Zvaigzne.
16. Montin, E. (1908). *Introduction to J. Rousseau's Émile: Or, treatise on education by Jean-Jacques Rousseau*. William Harold Payne.
17. Ostrovska, I., un Daukste, V. (2014). *Eiropas ideja un idejas Eiropā*. Jumava.
18. Rousseau, J. J. (1783). *Emilius and Sophia or the solitaries*. H. Baldwin.
19. Rousseau, J. J. (1979). *Emile or on education*. Basic Books.
20. Rousseau, J. J. (2008). *Discourse on political economy and the social contract*. Oxford University Press.
21. Ruso, Ž. Ž. (2013). *Par sabiedrisko līgumu jeb politisko tiesību principu*. Zvaigzne ABC.
22. Sedlenieks, K. (2009). Pārskata raksts par mīlības pētījumiem antropoloģijas un sociālo zinātņu vēsturē. *ESF projekts "Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes – Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūrvides pārmaiņas"*. https://www.savskaktins.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/savskaktins/Parskata_raksts_Miera_petijumi_antropologija_K_Sedlenieks.pdf
23. Sīlis, V. (2015). Aizstāvēt vērtības – kādas un kāpēc? Par Eiropas vēsturiskajām tradīcijām. *Domuzīme*, 1, 58–61.
24. Šimfa, E. (2021). *Kanta antropoloģija*. Latvijas Universitāte, Filozofijas un socioloģijas institūts.
25. Šuvajevs, I. (1997). Atbilde uz jautājumu: kas ir apgaismība? *Kentaurs XXI*, 13. Talsu tipogrāfija.
26. Tērauda, V. (2022). Ukrainas integrācija Eiropas Savienībā nav atliekama. *Ir*. <https://ir.lv/2022/03/29/ukrainas-integracija-eiropas-savieniba-nav-atliekama/>
27. Vilnīte, O. (1992). *Grāmata AD MCMXCII*. Grāmata.
28. Zembahs, R., Vēvere, V., Lasmane, S., Felcis, A., Kiope, M., Šerpiņe, R., Balodis, A., Kūle, M., Bičevskis, R., Zunde, A., Rubene, M., Lapinska, I., Sekste, I., Svece, A., Gorbaceviča, L., Felce, B., Korjuss, H., un Sīlis, V. (2008). *Eksistence un komunikācija. Sērena Kirkegora filosofija*. Latvijas Universitāte, Filozofijas un socioloģijas institūts.